

ER HÆGT AÐ EFLA STARFSNÁM? AÐSÓKN Í STARFSNÁM Á FRAMHALDSSKÓLASTIGI 2006–2024

Í greininni er fjallað um þróun aðsóknar í starfsnám á framhaldsskólastigi á Íslandi á tímabilinu 2006–2024. Gögn um umsóknir um starfsnám eru notuð til að skoða hvernig aðsókn hefur þróast eftir starfsgreinaflokkum. Auk þess að greina þróun aðsóknar er markmið greinarinnar að skoða hvort hægt sé að greina almenna þætti sem hafa áhrif á þróun aðsóknar í starfsnám eða hvort þróunin sé mismunandi eftir starfsgreinaflokkum. Niðurstöður benda til þess að aukin aðsókn síðustu ára stafi einkum af vexti í ákveðnum starfsgreinaflokkum en aðsókn hafi staðið í stað eða minnkað í öðrum greinaflokkum. Greina mátti áhrif nokkurra almennra þátta í þróun aðsóknar, til dæmis efnahagshrunsins og breytinga á umgjörð framhaldsskólans. Einnig mátti greina sértæka þætti tengda þróun tiltekinna starfsgreina. Samspil áhrifaþátta sem tengjast stöðu og þróun atvinnulífsins, starfsgreina og menntakerfisins er flókið og ef efla á starfsnám er nauðsynlegt að taka mið af því, sem og sérstöðu tiltekinna starfsgreina eða starfsgreinaflokka.

Efnisorð: starfsmenntun, framhaldsskóli, aðsókn í nám

INNGANGUR

Mikill meirihluti hvers árgangs íslenskra ungmenna skráir sig í nám í framhaldsskóla að loknum grunnskóla, eða um og yfir 95% síðan 2010 (Hagstofa Íslands, 2024). Meirihlutinn velur bóknám til stúdentsprófs frekar en starfsmenntun og hefur gert í auknum mæli frá því á áttunda áratug síðustu aldar (Hagstofa Íslands, 2018, 2024; Jón Torfi Jónasson og Gunnhildur Óskarsdóttir, 2016).

Það hefur lengi verið stefna menntayfirvalda á Íslandi að efla starfsmenntun (sjá Mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2014; Ríkisendurskoðun, 2017) og er það til dæmis tekið fram í stjórnarsáttmálum síðustu ríkisstjórna (Stjórnarráð Íslands 2017, 2021, 2024). Svo segir einnig í menntastefnu til 2030 (Stjórnarráð Íslands, e.d.; þingskjal nr. 310/2020–2021). Þegar rætt er um að efla starfsmenntun er oftast takmarkið að fjölga þeim nemendum sem velja sér starfsnám, til dæmis með því að auka virðingu fyrir náminu

og breyta þeirri ímynd að það sé blindgata í menntakerfinu (Elsa Eiríksdóttir, 2022; Elsa Eiríksdóttir o.fl., 2018; Ríkisendurskoðun, 2017).

Í úttekt Ríkisendurskoðunar (2017) á stjórnsýslu starfsmenntunar var niðurstaðan sú að þrátt fyrir fyrirheit menntayfirvalda um að fjölga nemendum í starfsnámi hefði lítið þokast í þá átt. Á síðastliðnum árum hefur þó mátt greina vísbendingar um að starfsnám sé að verða eftirsóknarverðara og fréttir berast af aukinni aðsókn ungmenna og hærra höfnunarhlutfalli í starfsnám (Jón Agnar Ólason, 2021; Samtök iðnaðarins, 2021a). Ýmsar ástæður hafa verið gefnar fyrir þessum aukna áhuga og stundum er vísað til aðgerða yfirvalda og hagaðila (sjá til dæmis Lilju Alfreðsdóttur, 2020; Þorvarð Pálsson, 2021) en ekki er vitað fyrir víst hvað veldur. Starfsnám er nátengt vinnumarkaðinum og því geta ýmsir utanaðkomandi þættir haft áhrif á aðsókn, eins og uppgangur í tilteknum greinum eða samfélagslegir atburðir (til dæmis efnahagshrunið og COVID-faraldurinn).

Eitt af því sem gerir umræðu um eflingu starfsmenntunar erfitt fyrir er að ekki er alltaf ljóst hvað nákvæmlega er átt við þegar rætt er um starfsnám. Starfsnám er fjölbreyttur og síbreytilegur flokkur námsbrauta og flókið að skilgreina nákvæmlega hvaða námsbrautir falla þar undir og hverjar gera það ekki. Annað sem flækir málin er hversu ólíkar greinar starfsmenntunar eru innbyrðis og þróun þessara atvinnugreina ólík. Þegar rætt er um aðgerðir sem eiga að fjölga nemendum í starfsnámi er því ekki víst að tiltekin aðgerð hafi sömu áhrif á ólíkar starfsgreinar og þá er spurning hversu mikið vit er í að ætla að efla aðsókn í starfsnám almennt. Markmið greinarinnar er að skoða þróun aðsóknar í framhaldsskóla síðustu tvo áratugina eftir ólíkum flokkum starfsgreina og sjá hvort greina má almenna eða sértæka áhrifaþætti í þróun aðsóknar í starfsmenntun.

EFLING STARFSMENNTUNAR

Áherslan á að efla starfsmenntun er ekki nýtilkomin. Til dæmis var það markmið lagasetningar 1946 um verknámsdeildir að styrkja stöðu verknáms (Jón Torfi Jónasson, 1995) og 1987 skila matsmenn OECD álitum þar sem bóknámsáhersla framhaldsskólanáms á Íslandi er sögð áhyggjuefni (OECD, 1987). Þróun framhaldsskólastigsins á Norðurlöndum hefur þó verið með svipuðum hætti og bóknámsáhersla er ekki einskorðuð við Ísland (Aarkrog, 2020; Jón Torfi Jónasson, 2003; Nylund o.fl., 2018). Það flækir síðan umræðu um eflingu starfsnáms að oft er ekki ljóst hvort málið snýst um það að gera starfsnám meira aðlaðandi, bóknám síður aðlaðandi eða hvort tveggja (Jón Torfi Jónasson, 1992). Umræða um eflingu starfsnáms hefur því löngum verið, kannski óhjákvæmilega, bundin umræðu um bóknám og bóknámsrek (e. academic drift).

Bóknámsrek vísar til aukinnar áherslu á frekara nám í samfélaginu, stækkunar háskólastigsins og aukinnar hlutdeildar bóknáms í námi almennt til að auka virðingu þess (Harwood, 2010; Jón Torfi Jónasson, 2003, 2004; Morphew, 2000). Bóknámsrek virðist birtast einna skýrast í auknu vali ungmenna á bóknámi sem leiðir til háskólanáms fram yfir starfsnám (Jón Torfi Jónasson, 2004). Á Norðurlöndum varð almennt bóknám á framhaldsskólastigi æ vinsælla alla síðustu öld, og má því sjá þar skýr merki bóknámsreks á kostnað sérhæfðs starfsnáms (Jón Torfi Jónasson, 2003). Um síðustu aldamót var því bóknám löngu orðið algengasta val ungmenna á Íslandi í framhaldsskólum og öll umræða um eflingu starfsnáms litast af þessari þróun.

Þegar horft er á heildarskráningu nemenda í framhaldsskóla má sjá að tveir þriðju þeirra eru skráðir í bóknám, eða 66% að meðaltali á tímabilinu frá 1997 til 2023 (Hagstofa Íslands, 2024). Um þriðjungur nemenda, eða 32% að meðaltali á tímabilinu, er skráður í starfsnám, og hefur haldist á bilinu 29% til 32% frá 2006. Hlutfall nemenda á Íslandi í starfsnámi þykir frekar lágt í alþjóðasamanburði og hefur verið lægra en almennt gerist í Evrópusambandinu (49%) og OECD-ríkjum (44%) (OECD, 2023; Serafini og Soares Marques, 2025).

Á árunum 1997 til 2023 skráðu sig aðeins um 17% nemenda að meðaltali í starfsnám strax að loknum grunnskóla (Hagstofa Íslands, 2024). Það segir þó ekki alla söguna því árið 1997 var hlutfallið 23% en fór lægst í 12% árin 2016 til 2018. Síðan þá hefur þetta hlutfall hækkað aftur og var 17% árið 2023. Mun á hlutföllum nýnema og skráningar almennt má skýra með því að nemendur fara gjarnan eldri í starfsnám; skipta annaðhvort um námsbraut eða skrá sig aftur í nám eftir að hafa lokið eða horfið frá öðru námi (Mennta- og barnamálaráðuneytið, 2022a).

Öjöfn virðingarstaða bóknáms og starfsnáms er gjarnan sögð vera skýringin á dræmri aðsókn í starfsnám. Lægri virðingarstaða starfsnáms hefur lengi þótt vandamál, bæði á Íslandi og alþjóðlega, og er talin birtast meðal annars í því (1) að færri nemendur velji starfsnám en bóknám og séu ólíklegri til að brautskrást, (2) að nemendum sem verr hefur gengið í fyrra námi sé frekar beint í starfsnám og nemendur í starfsnámi hafi almennt lægri félags- og efnahagslega stöðu og (3) að inntak námsins sé of sérhæft og því takmarkaðri möguleikar til frekara náms á háskólastigi að námi loknu (Aarkrog, 2020; Billett, 2014; Cedefop, 2014; Elsa Eiríksdóttir, 2022; Elsa Eiríksdóttir o.fl., 2018; Jón Torfi Jónasson og Gunnhildur Óskarsdóttir, 2016; Lasonen og Young, 1998; Nylund o.fl., 2018).

Ástæður þess að menntayfirvöld og stefnumótunaraðilar hafa viljað auka hlutdeild starfsnáms og veg þess og virðingu eru margar og á stundum mótsagnakenndar (Elsa Eiríksdóttir, 2023). Oft er rætt um mikilvægi menntunar fyrir atvinnulífið og að tryggja þurfi nægilegan fjölda sérhæfðra starfsmanna fyrir framtíðina. Þá er einnig vísað til mikilvægis þess að nemendur ljúki námi með hæfni sem geri þeim kleift að fá störf og að samhljómur sé á milli þeirrar hæfni sem menntakerfið veiti og starfa í samfélaginu. Einnig er oft bent á mikilvægi þess að efla nám sem ekki byggist á bóknámshefðum og henti nemendum sem þrífast illa í bóknámsmiðuðu menntakerfi. Í því samhengi er stundum rætt um starfsnám eins og úrræði – ætlað nemendum sem af einhverjum ástæðum (bakgrunni, námsörðugleikum, tungumálakunnáttu o.s.frv.) standa höllum fæti í kerfinu. Hver sem ástæðan er, þá er ljóst að lengi hefur verið lögð á það áhersla í nágrannalöndum okkar (Aarkrog, 2020; Jørgensen, 2022; Nylund o.fl., 2018) og víðar (Billett, 2014; Cedefop, 2014; Lasonen og Young, 1998) að auka hlutdeild starfsnáms á framhaldsskólastigi, og hér er Ísland engin undantekning (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2014; Stjórnarráð Íslands, e.d.).

Þrátt fyrir áherslu á að efla starfsmenntun hefur almennt lítið þokast. Í skýrslu Ríkisendurskoðunar frá 2017 kemur fram að „um árabil hefur verið bent á mikilvægi þess að fjölga iðn- og tæknimenntuðu fólki hér á landi, gera starfsnám að raunverulegum valkosti í skólakerfinu og auka virðingu fyrir verknámi og verkfærni“ (bls. 3). Lög um framhaldsskóla nr. 92/2008 höfðu meðal annars að markmiði að efla starfsnám, en Ríkisendurskoðun

kemst að þeirri niðurstöðu að „það hefur ekki gengið eftir“ (bls. 3). Athygli vakti því þegar fréttir fóru að berast af aukinni aðsókn í starfsnám upp úr 2020 og að færri hefðu komist að í starfsnámi en vildu (sjá til dæmis Jón Agnar Ólason, 2021; Samtök iðnaðarins, 2021a). Aukinni kynningarstarfsemi var þakkað, sem og viðhorfsbreytingu í samfélaginu. Kallað var eftir meiri fjárfestingu í starfsnámi og skólainniðum til að koma til móts við þennan aukna áhuga.

Haustið 2022 birti Mennta- og barnamálaráðuneytið aðgerðir til að fjölga nemum í starfsnámi og byggðust þær á tillögum starfshóps um innritun í starfsnám sem ráðherra skipaði sama ár „til að afla upplýsinga um fjölda þeirra sem ekki fengu skólavist í starfsmenntaskólum haustið 2022“ (Mennta- og barnamálaráðuneytið, 2022a, bls. 6). Aðgerðirnar lutu meðal annars að því að „auka getu starfsmenntaskólanna til að taka við nemum“ og „fjölga fagmenntuðum kennurum“ en þessir tveir þættir voru helst nefndir sem ástæða þess að skólar gátu ekki tekið á móti öllum sem sóttu um. Vorið 2023 var settur á fót stýrihópur um eflingu framhaldsskólans og byggðust störf hans á greinargerð um húsnaðisþörf í framhaldsskólum 2023–2033 (Mennta- og barnamálaráðuneytið, 2023). Þar var því spáð að á næstu árum myndi nemendum í starfsnámi fjölga en fækka í bóknámi. Á þessum grundvelli hófst umræða um sameiningu framhaldsskóla vorið 2022 sem lauk með yfirlýsingu þáverandi ráðherra þá um haustið um að fallið væri frá þeim hugmyndum. Réttmæti spár menntayfirvalda um mikla fjölgun starfsnámsnema til ársins 2033 var dregið í efa (Elsa Eiríksdóttir og Sæberg Sigurðsson, 2023; Gylfi Magnússon, 2023), en eftir stendur að aðsókn í starfsnám hefur aukist og því er mikilvægt að skoða hvar þessi fjölgun á sér stað nákvæmlega og hvort gera megí ráð fyrir að um sé að ræða breytt viðhorf til starfsnáms í samfélaginu.

Einn þeirra þátta sem sagðir eru hafa unnið á móti eflingu starfsmenntunar er óljósar skilgreiningar á starfsmenntun (Jón Torfi Jónasson, 1995). Fyrirgreind umræða um aukna aðsókn í starfsnám er athyglisverð fyrir þær sakir að þrátt fyrir að ljóst hafi verið að um væri að ræða aukna aðsókn í tiltekna greinar (Mennta- og barnamálaráðuneytið, 2022b) er alltaf rætt um aukna aðsókn í starfsnám yfirleitt, eins og þessi flokkur náms sé einsleit heild, sem hann er alls ekki. Það er því mikilvægt að skoða nákvæmlega hvernig aðsókn og áhugi á starfsnámi hefur þróast undanfarna tæpa tvo áratugi, bæði almennt og einnig út frá ólíkum greinum starfsmenntunar. Sú heildarmynd getur sýnt hvort nálgast beri starfsnám heildstætt eða með ólíkum áherslum eftir greinasviðum.

STARFSNÁM Á FRAMHALDSSKÓLASTIGI OG FLOKKUN STARFSGREINA

Hvað nákvæmlega fellur undir starfsnám hefur lengi verið á reiki. Í umfjöllun um þróun starfsmenntunar frá 1993 fjallar Gestur Guðmundsson um hugtakið og bendir á að „fram á 7. áratuginn eða jafnvel lengur var nær aldrei fjallað um alla starfsmenntun á framhaldsskólastigi í heild“ (bls. 8). Hann bendir á að iðnfræðsla (fræðsla sem opinberir aðilar veita í löggiltum iðngreinum) hafi alltaf verið fyrirferðarmest í umræðu um starfsmenntun, bæði vegna umfangs og þess að þar hafi átök um yfirráð og breytingar verið áberandi. Annað sem Gestur nefnir er að starfsnám geti einnig átt sér stað á háskólastigi. Nú er hugtakið starfsnám yfirleitt ekki notað yfir nám á háskólastigi nema til að lýsa þeim hluta námsins

sem fer fram á vinnustað (sjá t.d. Háskóla Íslands, e.d.; Háskólann á Akureyri, e.d.; Háskólinn í Reykjavík, e.d.), eða því sem oft er einnig kallað starfsþjálfun eða vinnustaðanám. Það er þó ekkert sem segir að nám á háskólastigi geti ekki talist hreint starfsnám (Jón Torfi Jónasson, 1992), og má þar nefna til dæmis nám hjúkrunarfræðinga, kennara, og lögfræðinga, en á Íslandi er hefðin sú að orðið starfsnám sé notað um nám á framhaldsskólastigi.

Hér eru hugtökin starfsnám og starfsmenntun notuð til að lýsa námi á framhaldsskólastigi sem ætlað er að búa nemendur fyrst og fremst undir sérhæfð störf (sbr. Gerði G. Óskarsdóttir, 2000). Hugtökin verknám og verkmenntun hafa verið notuð til að lýsa námi sem leiðir til starfsréttinda en einnig almennum verklegum greinum (í grunnskóla) og verklegu námi eða verklegri kennslu. Hér eru þessi hugtök viljandi ekki notuð því þó verknám vísi að einhverju leyti til þess sem sannarlega einkennir starfsmenntun – verklegar kennslu – getur það verið misvísandi. Starfsnám inniheldur einnig bókleg fög og svokallaðar bóknámsgreinar geta oft innihaldið verklega þætti (Elsa Eiríksdóttir o.fl., 2018; Gestur Guðmundsson, 1993; Jón Torfi Jónasson, 1995). Kannski má segja að hluti af vandanum við notkun á hugtökunum verknám og starfsnám sé að hugtakið bóknám er notað sem andheiti við hvort tveggja (Helgi Skúli Kjartansson, persónuleg samskipti, 2020). Í opinberri umræðu er iðnnám og verk- og starfsnám oft notað jöfnum höndum (sjá til dæmis Mennta- og barnamálaráðuneytið, 2022b; Stjórnarráð Íslands, e.d., 2017), en hér er hugtakið starfsnám notað og litið svo á að iðnnám sé einn flokkur starfsnáms hér á landi og verklegt nám sé einkennandi hluti starfsnáms. Því er farið eftir skilgreiningu Gestu Guðmundssonar (1993) á starfsnámi: „Starfsnám er allt nám sem miðar beint að undirbúningi fyrir tiltekin störf á vinnumarkaði, hvort sem það veitir formleg réttindi eða ekki og hvort sem það er verklegt eða bóklegt“ (bls. 9).

Í almennri menntaumræðu er oftast rætt um starfsmenntun eins og allir viti nákvæmlega hvað um ræðir og í mörgum tilvikum er það sennilega rétt, sérstaklega þegar um ræðir löggiltar iðngreinar og heilbrigðisgreinar á framhaldsskólastigi. En það er einnig skýrt að starfsnám nær yfir mjög fjölbreyttar námsgreinar og í einstaka tilvikum er kannski ekki ljóst hvort um starfsnám er að ræða eða ekki. Ef ætlunin er að efla starfsnám og auka hlutfall ungs fólks sem velur sér starfsnám er mikilvægt að átta sig á um hvað nákvæmlega er verið að tala.

Skilgreining á starfsnámi í aðalnámskrá framhaldsskóla

Í aðalnámskrá framhaldsskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012) er lögð áhersla á að auk þess að „stuðla að alhliða þroska allra nemenda og virkri þátttöku þeirra í lýðræðisþjóðfélagi“ (bls. 7) sé eitt af hlutverkum framhaldsskóla að búa nemendur undir þátttöku í atvinnulífinu. Starfsnám er svo skilgreint sem ein tegund námsleiða sem þar eru í boði, auk almenns náms, listnáms og bóknáms. Í sérstökum kafla um starfsnám segir svo:

Starfsnám fer yfirleitt bæði fram í skóla og á vinnustað. Stór þáttur námsins felur í sér að nemendur þjálfist í að beita mismunandi aðferðum og verklagi. Þjálfunin fer annars vegar fram í verklegu sérnámi skóla undir leiðsögn kennara og hins vegar í vinnustaðanámi eða starfsþjálfun á vinnustað (bls. 40).

Hér er því lögð áhersla á þátt vinnustaðanáms í starfsnámi en það er þó ekki gert að skilgreiningaratriði.

Það er athyglisvert að í nógildandi aðalnámskrá framhaldsskóla fara inntak náms og námslok ekki endilega saman. Í umfjöllun um framhaldsskólapróf, stúdentspróf og önnur lokapróf kemur fram að inntak námsins geti verið bóknám, listnám eða starfsnám. Próf til starfsréttinda eru einu námslokin sem eru sérstaklega skilgreind sem „námslok af námsbraut sem veitir löggilt starfsréttindi eða veitir nemendum heimild til að þreyta sveinspróf í löggiltri iðngrein“ (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012, bls. 48). Þannig getur námið leitt til löggiltra starfsréttinda á tilteknum vettvangi (til dæmis sem sjúkraliði, tanntæknir, vélstjóri eða matartæknir) eða réttar til að þreyta sveinspróf í löggiltum iðngreinum (til dæmis í hársnyrtiið, rafvirkjun, húsasmíði eða matreiðslu). En einnig eru til námsbrautir sem margir myndu telja starfsnám en leiða ekki til prófa til starfsréttinda með sama hætti, til dæmis eru námslok tækniteknara og garðyrkjufraeðinga skilgreind sem önnur lokapróf samkvæmt aðalnámskrá framhaldsskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012; Miðstöð menntunar og skólaþjónustu, e.d.-b; Stjórnarráð Íslands, 2015).

Á heildina litið er starfsnám skilgreint þannig í aðalnámskrá framhaldsskóla að því sé aðallega ætlað að undirbúa nemendur fyrir þátttöku í atvinnulífinu (en ekki einungis), í því felist oftast eitthvert vinnustaðanám (en ekki nauðsynlega) og því ljúki gjarnan með prófum til starfsréttinda (en ekki alltaf).

Alþjóðleg flokkun á starfsnámi: ISCED

Formleg skilgreining á námi í íslensku menntakerfi er byggð á ISCED-flokkunarkerfinu (Hagstofa Íslands, 2008). Í því kerfi eru námsbrautir flokkaðar eftir innihaldi náms og markmiði. Starfsmenntun er skilgreind á framhaldsskólastigi (ISCED 3) eftir tveimur víddum sem vísa til stefnu og áherslu náms. Stefna segir til um hvert námið leiðir og er þá átt við hvort stefnt sé að störfum á vinnumarkaði eða frekara námi. Stefna náms fellur í þrjá flokka. Í flokki A er almennt nám sem leiðir til frekara náms á hærra stigi, í flokk B fellur nám sem leiðir til starfsnáms á hærra stigi og í flokk C nám sem leiðir beint út á vinnumarkaðinn. Áhersla náms segir til um hvort um er að ræða almennt nám (táknað með G) sem gerir ekki ráð fyrir sérþjálfun til starfa, for-starfsnám (táknað með P) sem miðar að því að kynna nemendum vinnumarkaðinn og undirbúa þá fyrir frekara starfsnám eða starfsnám (táknað með V) sem býr nemendur undir þátttöku á vinnumarkaði og veitir yfirleitt starfsréttindi.

Samkvæmt þessu kerfi flokkast starfsmenntun sem 3B eða 3C og áherslan er V eða P. Til dæmis er nám í löggiltum iðngreinum flokkað sem ISCED 3CV. Þessi flokkun er þó ekki alltaf nytsamleg ef ætlunin er að greina starfsmenntun frá öðru námi í framhaldsskóla. Til dæmis er listnám flokkað sem starfsnám (ISCED 3BP, 3AV og 3CV) en telst vera skilið frá starfsnámi samkvæmt aðalnámskrá framhaldsskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012) og fæstir teldust eiga við nám í tónlist eða myndlist þegar þeir notuðu orðið starfsnám. Einnig hefur nám verið skilgreint sem bóknám (3AG) sem gæti talist vera starfsnám, til dæmis upplýsinga- og tæknibraut og búnaðarbraut, og þegar starfsnámsbraut lýkur með stúdentsprófi (Hagstofa Íslands, 2024). Þannig eru dæmi þar sem ISCED-flokkunin fellur ekki vel að almennum hugmyndum um það hvað telst vera starfsnám.

Skilgreiningar í stjórnýslu: Starfsgreinaráð

Ef stjórnýsla starfsmenntageirans er skoðuð (til dæmis reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009; Ríkisendurskoðun, 2017) er ljóst að hugtakið starfsmenntun er í raun regnhlífahugtak yfir ólíkar greinar og alls eru 12 starfsgreinaráð starfrækt fyrir ólíka starfsgreinaflokka. Tilgangur starfsgreinaráða er að vera ráðherra menntamála „til ráðgjafar um starfsnám á framhaldsskólastigi“ (reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009). Í reglugerðinni kemur ekki fram nákvæmlega hvaða greinar tilheyra hverjum flokki starfsgreina, en upptalningu má finna á heimasíðu Miðstöðvar menntunar og skólaþjónustu (e.d.-a). Þessi listi yfir þær greinar sem tilheyra starfsgreinaráðum er gagnlegur til að skera úr um hvort tiltekna námsgreinar teljast til starfsmenntunar eða ekki og flokka starfsgreinar innbyrðis út frá þeim skilningi sem má segja að gildi í íslensku skólasamfélagi og atvinnulífi.

Hér verður þessi flokkun á starfsmenntun lögð til grundvallar. Starfsgreinaráð gegna mikilvægu hlutverki í stjórnýslu starfsmenntamála á Íslandi. Þar sitja fulltrúar skólasamfélagsins og atvinnulífsins og þau skilgreina hæfnikröfur starfa sem liggja til grundvallar öllum námsbrautalýsingum (reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009). Flokkun starfsgreina út frá skilgreiningum á starfsgreinaráðum, bæði hvað varðar það hvaða greinar teljast starfsgreinar og hvernig þær eru flokkaðar saman, ætti því að ná vel utan um almennan skilning á því hvað telst vera starfsmenntun á Íslandi.

UMFANG STARFSNÁMS

Í úttekt fyrir OECD (Mennta- og menningarmálaráðuneytið, 2013) var starfsnám skilgreint sem ISCED 3CV (námsleiðir sem leiða út á vinnumarkaðinn – C, og búa nemendur undir þátttöku á vinnumarkaði og veita starfsréttindi – V). Þar voru tilgreindar 113 starfsnámsbrautir, en inni í þeirri tölu voru meðal annars listnámsbrautir og námsbrautir fyrir fólk með þroskahömlun sem eru sjaldan taldar til starfsnáms í opinberri umræðu. Síðari talning á vegum Mennta- og menningarmálaráðuneytisins (2015) skilaði lista yfir 93 starfsnámsgreinar á framhaldsskólastigi, en sá listi var þó ekki talinn tæmandi. Vorið 2021 voru tilgreindar 70 staðfestar námsbrautalýsingar í tækni- og starfsnámi sem lauk með lokaþrófi á 3. hæfniprepi framhaldsskóla (þingskjal nr. 898/2020–2021).

Fjöldi námsbrauta í starfsnámi hefur þannig verið á reiki síðastliðinn áratug og má að einhverju leyti rekja það til erfiðleika við að skilgreina nákvæmlega hvað telst vera starfsnám. Þessir erfiðleikar tengjast breytingum á umgjörð framhaldsskólastarfs. Árið 2008 voru sett lög um framhaldsskóla (nr. 92/2008) og útgáfa aðalnámskrár framhaldsskóla fylgdi í kjölfarið (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012). Með þessum breytingum varð námskrágerð dreifstýrð og gerð námsbrauta lögð í hendur framhaldsskólanna sjálfra með mjög opnum ramma aðalnámskrár sem byggðist á hæfniviðmiðum. Þessi sveigjanleiki hafði í för með sér mikla fjölgun námsbrauta í kerfinu frá því sem áður hafði verið með niðurnjörvuðum námsbrautalýsingum aðalnámskrár frá 1999 (María Jónasdóttir o.fl., 2025). Starfsnám féll illa að nýjum ramma kerfisins og tók langan tíma að færa starfsnámsbrautir inn í það (Ríkisendurskoðun, 2017). Því má segja að á árunum 2008 til 2017 hafi verið mikið umrót á starfsnámsbrautum innan framhaldsskólakerfisins. Um

svipað leyti, eða um 2015, var bóknám til stúdentsprófs stýtt um eitt ár og varð upp úr því heilu ári styttra en starfsnám að meðaltali (Elsa Eiríksdóttir o.fl., 2018).

Námsbrautir í starfsnámi eru skilgreindar innan framhaldsskóla með tilliti til hæfnikrafna starfa og aðalnámskrár framhaldsskóla (lög um framhaldsskóla nr. 92/2008). Síðan fara þær í gegnum staðfestingarferli þar sem meðal annars er kallað eftir umsögn viðkomandi starfsgreinaráðs. Staðfestar námsbrautalýsingar eru loks birtar í gagnagrunni þar sem leita má þær uppi eftir skilgreiningum á námsbraut, námsleið, námslokum og hæfniprepi (Miðstöð menntunar og skólaþjónustu, e.d.-b). Ef leitað er að staðfestum námsbrautum sem leiða til starfsréttinda á 3. hæfniprepi skilar leitin alls 69 námsbrautum. Til viðbótar finnast 19 námsbrautir ef leitað er að námsbrautum sem leiða til annarra lokaprófa á 3. hæfniprepi. Flestar þeirra snúa að námi sem myndi teljast til starfsnáms, svo sem tækniteiknunar, blómaskreytingum, búfræði, og heilsunuddi (sumar þó ekki, eins og klassísk tónlistarbraut og popplína). Þegar námsbrautir til stúdentsprófs eru skoðaðar (bóknámsbrautir til stúdentsprófs og aðrar brautir til stúdentsprófs á 3. þrepi) koma upp nokkrar brautir sem einnig gætu talist til starfsnáms, eins og fata- og textílbraut, málm- og véltæknibraut, náttúrufræðibraut – búfræðisvið og nýsköpunar- og tæknibraut. Í heild má því gera ráð fyrir 84 til 88 staðfestum námsbrautum í framhaldsskólum sem hægt væri að flokka sem starfsnám.

Þetta gefur ágætis mynd af umfangi starfsmenntunar á framhaldsskólastiginu og jafnvel fjölbreytileika þess. Mikilvægt er þó að taka fram að fjöldi námsbrauta er ekki það sama og fjöldi námsgreina í starfsmenntun því staðfestar námsbrautalýsingar tengjast skólum. Til dæmis eru greinarnar húsasmíði og rafvirkjun kenndar víða og í gagnagrunnum eru fimm staðfestar námsbrautalýsingar í húsasmíði og sjö í rafvirkjun. Eins ber að taka fram að ekki eru endilega til staðfestar námsbrautalýsingar fyrir allar starfsnámsgreinar, til dæmis ef litið er til reglugerðar um löggiltar iðngreinar (nr. 940/1999).

Á heildina litið spannar starfsnám á framhaldsskólastigi því fjölda námsgreina og námsbrauta, allt frá blómaskreytingum til félagsliðanáms, tækniteiknunar, snyrtifræði, bakaraiðnar og vélstjórnar. Löggiltar iðngreinar eru stór hluti starfsmenntagreina á framhaldsskólastigi, en nám í iðngrein gefur nemendum rétt til að þreyta sveinspróf og fá starfsréttindi í iðngreininni (lög um framhaldsskóla nr. 92/2008; reglugerð um löggiltar iðngreinar nr. 940/1999). Næststærsti flokkur starfsmenntagreina er heilbrigðis og uppeldisgreinar, sem margar hverjar eru löggiltar (lög um heilbrigðisstarfsmenn nr. 34/2012).

Á heildina litið má segja að starfsmenntun á Íslandi á framhaldsskólastigi sé mjög fjölbreytt, en námsbrautir sem flokkast sem starfsmenntun eiga það sameiginlegt að þeim er ætlað að búa nemendur fyrst og fremst undir sérhæfð störf en síður nám á næsta skólastigi þó svo að þær geti það einnig (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012). Það er þó ljóst að beiting þessarar skilgreiningar er erfið í raun og oft óljóst hvaða námsbrautir í íslensku skólakerfi falla þarna undir og hversu margar starfsnámsgreinar eru. Þrátt fyrir þetta er yfirleitt talað um starfsnám sem heildstæða tegund menntunar, einkum þegar menntayfirvöld leggja áherslu á að efla þurfi starfsmenntun.

MARKMIÐ OG RANNSÓKNARSPURNINGAR

Markmið greinarinnar er að skoða þróun aðsóknar í starfsnám í framhaldsskóla síðustu tvo áratuginna eftir starfsgreinaflokkum, og leggja mat á hvort hægt sé að greina þætti sem hafa áhrif á aðsókn í starfsnám almennt eða hvort aðsókn virðist háð þáttum sem frekar hafa áhrif á einstaka geira starfsmenntunar. Þannig verður hægt að ræða heildstætt hvað er verið að meina þegar við tölum um starfsnám og í framhaldi íhuga hvort leiðir til að efla starfsnám geti náð markmiði sínu. Því ekki er mikið vit í að tala almennt um að efla starfsnám ef ekki er tekið tillit til þess að hvaða marki áhrifaþættir eru ólíkir eftir starfsgreinaflokkum. Rannsóknarspurningarnar eru:

1. Hvernig hefur aðsókn í ólíka greinaflokkum starfsnáms þróast á tímabilinu 2006 til 2024?
2. Er hægt að greina þætti sem hafa áhrif á þessa þróun og eru þeir sameiginlegir ólíkum starfsgreinaflokkum eða sértækir?

Þessum spurningum verður svarað með greiningum á aðsóknargögnum sem fengin voru hjá Menntamálastofnun og síðar Miðstöð menntunar og skólaþjónustu. Í þeim gögnum voru allar umsóknir um framhaldsskóla hérlendis á tímabilinu 2006 til 2024. Aðsókn í nám gefur til kynna áhuga á námi og hversu margir eru tilbúnir að leggja starfsgrein fyrir sig á tilteknum tíma, en er þó óneitanlega ekki nákvæmur mælikvarði því margt hefur áhrif á val á námi. Með því að skoða aðsókn en ekki skráningar í nám eða brautskráningar koma aðrir þættir, svo sem fjöldatakmörkanir hjá framhaldsskólum, fjöldi vinnustaðaplássanna eða annað sem hefur áhrif á gengi í námi, síður við sögu.

AÐFERÐ

Gagnasafn

Gagnasafn með öllum umsóknum um nám í framhaldsskóla á árunum 2005 til 2022 fékkst haustið 2022 frá Menntamálastofnun. Í upphaflegu gagnasafni voru eftirfarandi upplýsingar um hverja umsókn: Staða, útskriftarár úr grunnskóla, önn og ár umsóknar, skóli sem sótt var um, braut, varabraut, innritunarbraut, kyn umsækjanda og staðsetning skóla eftir landshluta.

Ljóst var að vinna þyrfti gögnin töluvert til að geta greint þau heildstætt. Alls voru rúmlega 250.000 færslur (umsóknir) í gagnasafninu, 1.313 ólík heiti á námsbrautum (til dæmis 61 mismunandi heiti á almennum brautum) og ólíkar merkingar voru á umsóknarári og önn (til dæmis V11, V2011, 20112). Til að leysa þetta og flokka hverja umsókn eftir greinum (til dæmis hagfræði, ljósmyndun, náttúrufræði, bakaraiðn, myndlist, lyfjatekni), ISCED-kóða (stigi, stefnu og áherslu) og tegund náms (til dæmis starfsnámi, bóknámi, listnámi, íþróttanámi, undirbúningsnámi) var búið til forrit sem bar heiti námsleiðar sem sótt var um saman við lista með þessum upplýsingum. Upphaflegur listi var fenginn frá Menntamálastofnun en með tímanum var bætt við hann þar sem ekki voru allar námsleiðir í gögnunum á honum. Byggðust viðbætur á upphaflegum skilgreiningum Menntamálastofnunar. Að lokum voru á listanum 4.272 ólík námsleiðarheiti og eru til dæmis um 200 ólík heiti á almennum námsbrautum. Haustið 2024, þegar þessi grein var í vinnslu,

var leitað til Miðstöðvar menntunar og skólaþjónustu, sem tekið hafði við verkefnum Menntamálastofnunar, og aðsóknargögnum fyrir árin 2023 og 2024 bætt við gagnasafnið. Því miður gekk ekki að fá upplýsingar um kyn umsækjenda í það skiptið.

Áður en Menntamálastofnun afhenti gagnasafnið fór fram ítarleg umræða um persónuverndarsjónarmið. Fulltrúar stofnunarinnar fóru eftir sjónarmiðum um hvað þeim væri leyfilegt að afhenda miðað við persónuverndarlög. Einnig var ábyrgst að úrvinnslan yrði byggð á samtölum yfir stóra hópa og því yrðu birtar niðurstöður ekki persónugreinanlegar með neinum hætti. Markmiðið er að draga upp heildarmynd af þróun aðsóknar í starfsmenntun almennt og eftir starfsgreinaflokkum. Því verða gögnin ekki greind eftir einstaka starfsgreinum eða skólum.

Við upphaflega afhendingu gagna var einnig rætt um áreiðanleika þeirra. Fulltrúar Menntamálastofnunar bentu á að áreiðanleiki elstu gagnanna gæti verið lítill þar sem kerfi hefðu verið ný og ekki komin í fulla notkun. Við yfirferð á gögnunum kom á daginn að gögn frá 2005 virtust ekki vera heildstæð og því voru þau ekki notuð.

Annað sem verður að nefna varðandi gagnasafnið er að sami einstaklingur getur átt fleiri en eina umsókn í kerfinu frá ári til árs (ef hafnað eða hættir námi og sækir um síðar). Eins eru flutningar nemenda á milli námsbrauta í kerfinu ekki endilega skráðar í umsóknarkerfið. Til dæmis gæti nemandi sem sækir um og er tekinn inn í grunnnám í bíliðnum skráð sig síðar í bílamálun án þess að það birtist sem umsókn um bílamálun þar sem hann er færður innan skólans. Í þessu tilviki er því aðeins ein umsókn í kerfinu um inntöku í bíliðngreinar. Þá gæti nemandi sem lokið hefur grunnnámi í rafíðngreinum í einum skóla sótt um að fara í rafvirkjun í öðrum skóla og þar með er sami nemandi með tvær umsóknir í kerfinu. Gögnin eru því ekki endilega mjög áreiðanleg þegar einstakar starfsgreinar eru skoðaðar, en ættu að gefa raunsæja mynd af aðsókn í tiltekna starfsgreinaflokk þar sem teknar eru saman aðsóknartölur í þær ólíku starfsgreinar sem tilheyra flokknum og eins í grunnnám þar sem það er í boði.

Til að athuga áreiðanleika flokkunar eftir starfsgreinaráðum var heildarfjöldi umsókna sem féll undir starfsgreinaflokk borinn saman við heildarfjölda umsókna í starfsnám. Á árunum 2006 til 2024 voru á bilinu 94% til 100% umsókna í starfsnám flokkuð í starfsgreinaflokk, að meðaltali 98% á tímabilinu í heild. Athyglisvert er að samræmið er minnst síðustu þrjú ár og því er spurning hvort breytingar á starfsnámi síðastliðin ár valdi því að það falli ekki eins vel að flokkun í starfsgreinaráð og áður, en núgildandi reglugerð um starfsgreinaráð er frá 2009 (reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009). Á heildina litið nær þó flokkun í starfsgreinaflokk vel utan um það nám sem flokkast sem starfsnám í gögnunum.

Greining gagna

Eftir að gagnasafnið hafði verið unnið var hægt að greina gögnin. Greining var gerð með veltitöflum (e. pivot tables) og lýsandi tölfræði. Greiningin fór fram í tveimur skrefum: (1) Umsóknir flokkaðar eftir tegund náms: Starfsnám, almennt bóknám, listnám, íþróttanám, undirbúningsnám, starfsbraut, viðbótarnám til stúdentsprófs, meistaranám og óskilgreint. (2) Umsóknir í starfsgreinar flokkaðar eftir starfsgreinaflokkum í samræmi við skilgreiningar starfsgreinaráða.

Fyrri greiningin var gerð til að fá fram heildarmynd af þróun aðsóknar í ólíkar tegundir náms á framhaldsskólastigi á tímabilinu með það fyrir augum að fá samanburð, bæði til að bera saman aðsókn í starfsnám og annað nám í framhaldsskóla og eins til að bera saman þróun aðsóknar í einstaka starfsgreinaflokkum og starfsnám í heild. Síðari greiningin var gerð til að skoða sérstaklega þróun ólíkra starfsgreinaflokka á tímabilinu.

Aðeins var skoðuð aðsókn í nám sem lýkur á 3. hæfniprepi og því ekki teknar með umsóknir um iðnmeistaránám eða annað nám sem lýkur á 4. hæfniprepi. Ekki eru heldur sýndar hér umsóknir í viðbótarnám til stúdentsprófs, starfsbrautir og óskilgreint nám sem ekki var hægt að flokka.

Skilgreining starfsgreinaflokka á heimasíðu Miðstöðvar menntunar og skólabjónustu (e.d.-a) var notuð til að flokka námsbrautir í gagnasafninu í starfsnám og flokka starfsgreina (sjá töflu 1). Í einstaka tilvikum lék vafi á hvort tiltekin námsbraut félli undir tiltekinn starfsgreinaflokk og var þá leitað á heimasíðum framhaldsskóla til að fá úr því skorið. Í niðurstöðunum er fjallað um aðsókn í alla starfsgreinaflokka nema einn, umhverfis- og landbúnaðargreinar, en þar sem nám sem fellur undir þennan starfsgreinaflokk var á forræði Landbúnaðarháskólans þar til 2021 eru ekki gögn í gagnasafninu um aðsókn í þessar greinar nema síðustu þrjú ár. Flokkun í aðrar tegundir náms (bóknám, íþróttanáms, listnáms og undirbúningsnám) byggðist á heitum námsleiða og ISCED-flokkunarkerfinu.

Tafla 1

Listar yfir starfsgreinaflokka (sbr. reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009) og þær greinar sem undir þessa flokka heyra (Miðstöð menntunar og skólabjónustu, e.d.-a). Aðeins greinar með lokapróf á 3. hæfniprepi voru með í greiningunni. Einnig er gefinn upp meðalfjöldi umsókna á ári og meðalhlutfall umsókna um starfsmenntun á ári fyrir tímabilið 2006–2024.

Starfsgreinaflokkur	Meðalfjöldi á ári	Meðalhlutfall á ári	Starfsgreinar sem falla undir starfsgreinaflokk
Bygginga- og mannvirkjagreinar	709	17%	Löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í húsasmíði, húsgagnasmíði, málaraíðni, múraraiðni, pípulögnum, veggfóðrun. Einnig plast- og trefjasmíði.
Heilbrigðis-, félags- og uppeldisgreinar	643	16%	Félagsliðar, félagsmála- og tómsundaliðar, fóta- aðgerðafræðingar, heilbrigðisritarar, lyfjatrækjar, læknaritarar, leikskólaliðar, skólaliðar, stuðningsfulltrúar í grunnskólum, heilsunuddarar, sjúkraliðar, tanntækjar.
Hönnunar- og handverksgreinar	230	6%	Fatatrækjar, tækniteikun. Einnig námsbrautir fyrir löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í kjólasaumi, klæðskurði, gull- og silfursmíði, húsgagnabólstrun, skósmíði og söðlasmíði.

Matvæla-, veitinga- og ferða- þjónustugreinar	387	10%	Matartæknar, kjötskurðarmenn, slátrarar, leið- sögumenn, ferðaþjónustugreinar. Einnig löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í bakaraiðn, framreiðslu, kjötiðn, matreiðslu og mjólkurfræði.
Málmtækni-, vélstjórnar- og framleiðslugreinar	434	11%	Vélstjórnarréttindi A, B, C og D. Einnig námsbrautir fyrir löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í vélvirkjun, kæli- og frystivélavirkjun, blikksmíði, rennismíði, stálsmíði og netagerð.
Rafiðngreinar	515	13%	Hljóðtæknar, lýsingartæknar, rafeindavélfræðingar (mechatronics, er í þróun) og fleiri stéttir tækni- fólks. Einnig námsbrautir fyrir löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í rafeindavirkjun, rafveituvirkjun, rafvélavirkjun og rafvirkjun.
Samgöngu-, farartækja- og flutningsgreinar	255	6%	Samgöngu- og flutningastarfsemi. Einnig náms- brautir fyrir löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í bifvélavirkjun, bifreiðasmíði og bílamálun.
Sjávarútvegs- og siglingagreinar	127	3%	Skipstjórnarréttindi A, B, C, D og E. Einnig annað starfsnám á sviðum sjávarútvegs, t.d. fiskeldi og fiskvinnsla.
Skrifstofu- og verslunargreinar	104	3%	Þjónustugreinar, skrifstofumenn, verslunarmenn og annað starfsnám á þessu sviði (til dæmis rekstur fyrirtækja).
Snyrtigreinar	357	9%	Löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í snyrtifræði og hársnyrtiðn.
Upplýsinga- og fjölmiðlagreinar	212	5%	Upplýsinga- og fjölmiðlagreinar ásamt net-, vef- og kvikmyndatækni. Einnig námsbrautir fyrir löggiltar iðngreinar til sveinsprófs í bókbandi, ljósmyndun, prentun og prentsmíði (grafískri miðlun).

NIÐURSTÖÐUR

Niðurstöðunum er skipt í tvo kafla. Í fyrri kaflanum er farið yfir þróun aðsóknar í fram-
haldsskóla eftir tegund náms. Í þeim síðari er þróun aðsóknar í starfsnám greind nánar
eftir starfsgreinaflokkum.

Þróun aðsóknar í framhaldsskóla eftir tegund náms

Heildarfjöldi umsókna á tímabilinu fór úr 13.569 árið 2006 í 10.501 árið 2024. Almennt
fór aðsókn jafnt og þétt minnkandi fyrir utan árin eftir hrun (2009 til 2011). Sennilega
er það vegna þess að hópur þeirra sem ekki hafa sótt sér framhaldsskólamenntun fer
minnkandi. Árgangar nemenda sem sóttu um í framhaldsskóla (15 ára) á tímabilinu fóru
minnkandi á árunum 2006 til 2018 (úr 4.843 í 4.191) en hafa farið stækkandi síðan (alls

5.076 árið 2024) og skýrir fækkun í árgöngum því ekki heildarfækkun umsókna (Hagstofa Íslands, e.d.).

Þegar horft er á umsóknir um framhaldsskólanám sem lýkur á 3. þrepi á tímabilinu 2006 til 2024 eftir tegund náms (sjá mynd 1) kemur skýrt fram að meirihluti nemenda sækir um almennt bóknám eða starfsnám, eða 69% í upphafi tímabilsins og 89% við lok þess. Aðsókn í bóknám var nokkuð stöðug á tímabilinu fyrir utan einstaka toppa (2011, 2016 og 2023) og lægðir (2018 til 2021). Ljóst er að stærstur hluti umsókna um framhaldsskóla er um bóknám, eða um 46%–50% heildarumsókna á tímabilinu.

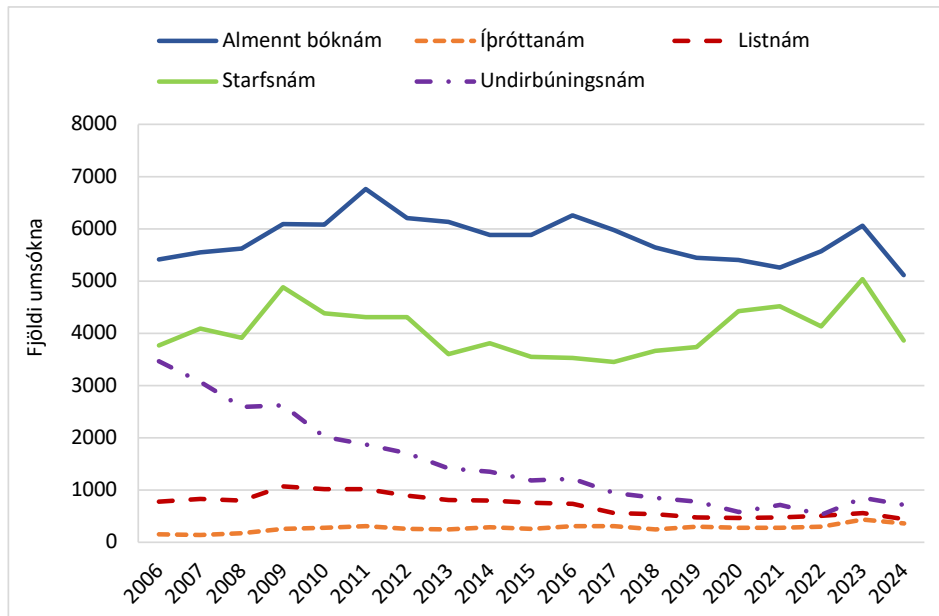
Aðsókn í starfsnám hreyfðist meira á tímabilinu, jókst 2008 til 2012, en minnkaði aftur áður en umsóknum fór aftur að fjölga árið 2019. Stærstan hluta tímabilsins, eða frá 2006 til 2019, voru um 30%–35% allra umsókna um starfsnám, en þetta hlutfall hækkaði upp í 40% árið 2020 og hefur haldist nálægt því síðan.

Umsóknir eru færri um bæði íþróttanám (til dæmis námsbrautir fyrir afreksíþróttafólk eða námsbrautir með áherslu á íþróttir) og listnám (til dæmis myndlist, tónlist eða kvikmyndanám), eða á bilinu 1%–7%. Umsóknum um listnám fækkar á tímabilinu, en umsóknum um íþróttanám fjölgar.

Athygli vekur að umsóknum um undirbúningsnám (til dæmis almennar brautir eða framhaldsskólabrautir) fækkar mikið á tímabilinu, eða úr 3.465 (25% allra umsókna) 2006 í 720 (8%) árið 2024. Hvað sem veldur því að nemendur verða ólíklegri til að raðast í undirbúningsnám er ljóst að þeir sem áður hefðu farið í undirbúningsnám eru að sækja í auknum mæli í annað nám.

Mynd 1

Fjöldi umsókna í nám í framhaldsskóla sem lýkur á 3. hæfniprepi eftir tegund náms

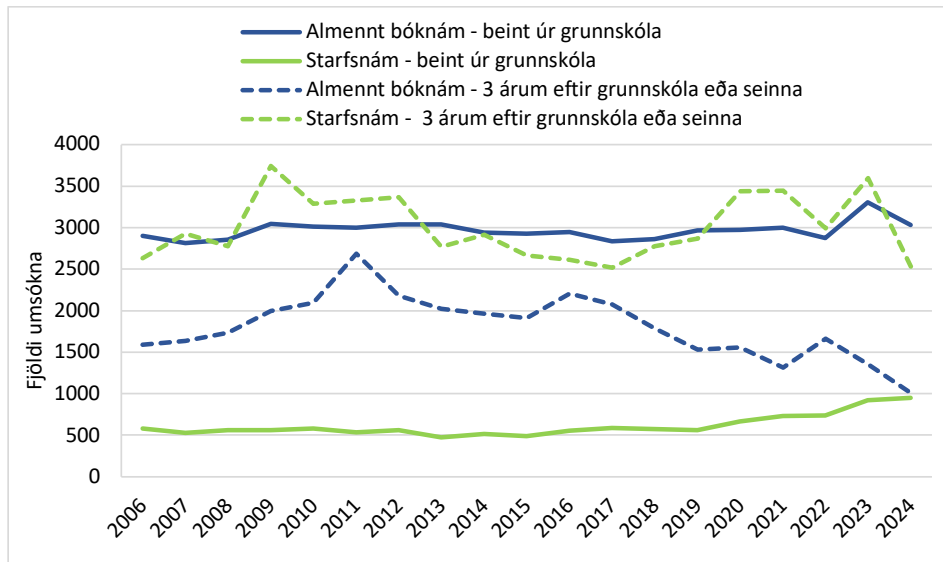
Fjöldi umsókna um tiltekna tegund náms er mismunandi eftir því hvort um ræðir nemendur sem sækja um strax að loknum grunnskóla eða þá sem sækja um síðar. Þegar hlutfall umsókna eftir tegund náms er borið saman fyrir þann hóp sem sækir um strax eftir grunnskóla og þann sem sækir um þremur árum eftir útskrift úr grunnskóla eða seinna sést þetta skýrt (sjá mynd 2).

Nemendur sem sækja um strax eftir grunnskóla sækja aðallega um bóknám og þessi fjöldi hefur haldist mjög stöðugur, í kringum 3.000 umsóknir, á tímabilinu (um 60%–70% nemenda strax eftir grunnskóla). Lengst af voru aðeins um 500 umsóknir (11%–13%) um starfsnám en síðan 2019 hefur þeim fjölgað í um 1.000 (um 20%). Það er því ljóst að á þeim síðustu fjórum árum sem sýnd eru á myndinni hafa sífellt fleiri nemendur sótt um starfsnám strax að loknum grunnskóla.

Til samanburðar hefur hópurinn sem sækir um eftir þrjú ár frá útskrift úr grunnskóla eða seinna sótt frekar um starfsnám en bóknám, og sá munur hefur eingöngu aukist frá 2016. Það er athyglisvert að fækkun umsókna um starfsnám á tímabilinu 2013–2018 virðist vera vegna þess að eldri hópurinn sótti þá minna í starfsnám og meira í bóknám.

Mynd 2

Fjöldi umsókna um bóknám (bláar línur) og starfsnám (grænar línur) í framhaldsskóla sem lýkur á 3. hæfniprepi hjá nemendum sem sækja um strax eftir útskrift úr grunnskóla (heilar línur) og þeim sem sækja um þremur árum eftir útskrift úr grunnskóla eða seinna (brotnar línur).

Af þessu má sjá að val á námi er háð aldri og sennilega ráða ólíkir áhrifaþættir för í námsvali ungmenna sem koma beint úr grunnskóla og þeirra sem af einhverjum ástæðum bíða með framhaldsskólanám eða koma aftur í framhaldsskóla. Það er þó athyglisvert

að sjá aukinn áhuga á starfsnámi hjá þeim sem koma beint úr grunnskóla á síðastliðnum árum, eða úr um 500 umsóknum á ári í tæplega 1.000. Umræða í fjölmiðlum um hátt höfnunarhlutfall í starfsmenntun endurspeglar þessa þróun, en hafa verður í huga að hátt höfnunarhlutfall getur einnig verið afleiðing aukins áhuga eldri hópsins á starfsnámi. Þau sem koma beint úr grunnskóla hafa forgang í skráningu í nám í framhaldsskóla samkvæmt lögum um framhaldsskóla nr. 92/2008 og því ræður fjöldi nemenda á þessum aldri óneitanlega miklu um það hvort eldri nemendur komast að í námi.

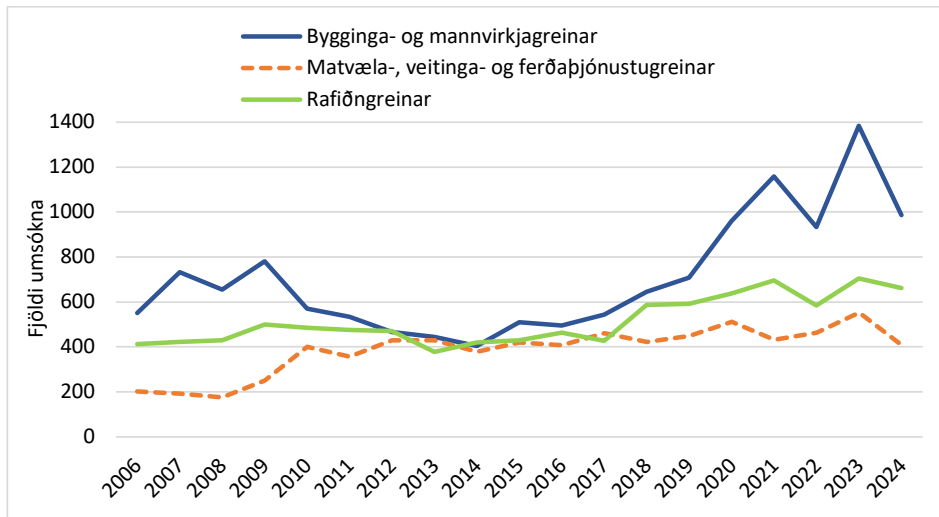
Þróun aðsóknar í starfsnám eftir starfsgreinaflokkum

Þróun aðsóknar eftir starfsgreinaflokkum sýnir fjölbreytt mynstur aðsóknar, en gróflega má setja þau í þrjá flokka: (1) Aðsókn eykst yfir tímabilið (sjá mynd 3), (2) aðsókn helst nokkuð stöðug (sjá mynd 4) og (3) aðsókn minnkar (sjá mynd 5).

Ef fyrst eru skoðaðir starfsgreinaflokkar þar sem aðsókn eykst (sjá mynd 3) er ljóst að aukin aðsókn í starfsnám síðustu árin skýrist af aðsókn í bygginga- og mannvirkjagreinar fyrst og fremst. En einnig má sjá jafna fjölgun umsókna í rafiðngreinar og matvæla-, veitinga-, og ferðaþjónustugreinar. Athygli vekur hvernig aðsókn í bygginga- og mannvirkjagreinar dregst saman á árunum eftir hrun, eða úr nærri 700 umsóknum að meðaltali fyrir hrun í um 500. Fækkun hélt áfram og aðsókn fór minnst í 404 umsóknir árið 2014. Eftir það hefur umsóknum fjölgað jafnt og þétt og á síðustu fjórum árum hafa þær verið að meðaltali fjórðungur af öllum umsóknum um starfsnám. Fjölgun umsókna í rafiðngreinar hefur verið hóflegri, en þar má einnig greina jafna fjölgun frá 2017. Aukin umsvif í byggingargeiranum á síðastliðnum 10 árum eru líkleg ástæða fyrir fjölgun umsókna í þessum greinaflokkum.

Mynd 3

Fjöldi umsókna eftir árum í starfsgreinaflokkum þar sem umsóknum hefur fjölgað á tímabilinu. Aðeins er sýnd aðsókn í nám sem lýkur á 3. hæfniprepi.

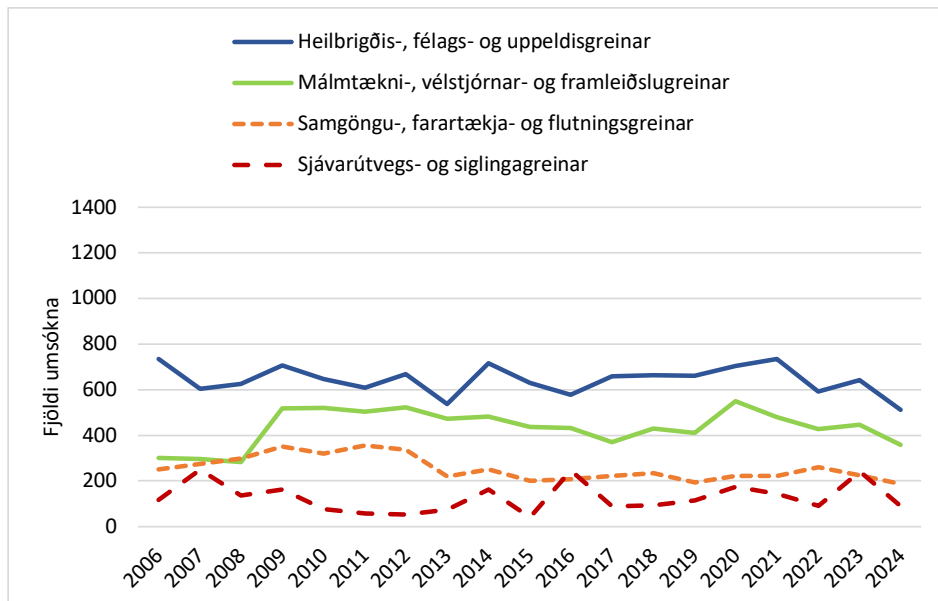

Fjölgun umsókna um matvæla-, veitinga- og ferðaþjónustugreinar varð fyrst og fremst á fyrsta hluta tímabilsins, eða á árunum 2008 til 2010. Þessi fjölgun endurspeglar aukna hlutdeild ferðaþjónustu í hagkerfinu (Ferðamálastofa, e.d.). Ólíkt bygginga- og mannvirkjagreinunum virðist hrúnið ekki hafa haft mikil áhrif á aðsókn, enda er ferðaþjónustan talin hafa gegnt lykilhlutverki í að endurreisa íslenskan efnahag eftir hrún. Ekki er hægt að greina skýr áhrif COVID-19-faraldursins í þessum gögnum, en kannski endurspeglar það hversu hratt ferðaþjónustan rétti úr kútnum eftir að faraldurinn var afstaðinn (Atvinnuvegaráðuneytið, 2022; Hagstofa Íslands, 2025).

Í nokkrum starfsgreinaflokkum varð ekki mikil breyting á aðsókn yfir tímabilið (sjá mynd 4). Þó eru nokkur atriði í hreyfingum á aðsókn í þessa greinaflokka sem vert er að skoða. Umsóknir í heilbrigðis-, félags- og uppeldisgreinar hafa verið á milli 600 og 750 á ári á tímabilinu, en þeim hefur fækkað á síðastliðnum árum og verið með því lægsta sem gerist í þessum starfsgreinaflokki síðastliðin tvö ár. Ekki er ljóst af hverju þetta stafar, en það verður að teljast alvarlegt þegar horft er til þess að fjölmennustu starfsgreinarnar í þessum flokki eru félagsliðar, sjúkraliðar og leikskólaliðar og í þessum starfsgreinum hefur verið rætt um skort á fólki síðastliðin ár. Á móti kemur að ef horft er til síðustu þriggja áratuga hefur nám á þessu sviði í auknum mæli færst upp á háskólastig og nýlegt dæmi er heilbrigðisgagnafræði (Félag heilbrigðisgagnafræðinga, 2019).

Mynd 4

Fjöldi umsókna eftir árum í starfsgreinaflokkum þar sem fjöldi umsókna hefur haldist stöðugur á tímabilinu. Aðeins er sýnd aðsókn í nám sem lýkur á 3. hæfniprepi.

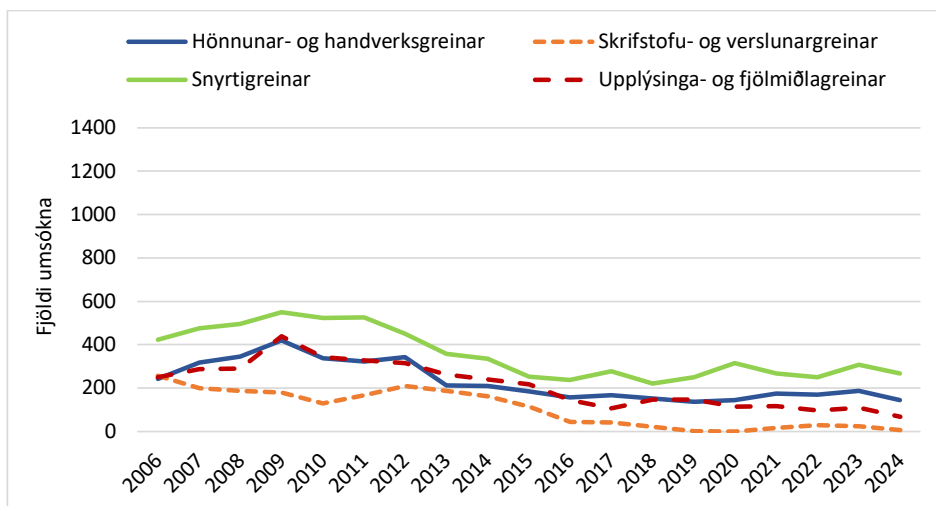

Aðsókn í málmtækni-, vélstjórnar- og framleiðslugreinar jókst skarpt á árunum 2008 til 2009, úr um 283 umsóknum á ári upp í 519, en hefur eftir það haldist nokkuð stöðug eða um 400 til 500 umsóknir á ári. Það veur þó athygli að á síðasta ári voru umsóknirnar ekki nema 359. Aðsókn í samgöngu-, farartækja- og flutningsgreinar jókst lítillega á árunum 2008 til 2012 en hefur haldist nokkuð stöðug eftir að hafa minnkað 2013. Aðsókn í sjávarútvegs- og siglingagreinar hefur aldrei verið mikil, enda fáar námsleiðir þar undir á 3. hæfniprepi, aðallega skipstjórn til A-réttinda, en einnig fiskvinnsla. Tímabundin aukning í einhverri grein eða námsleið býr því til toppa. Til dæmis eru topparnir árin 2016 og 2023 vegna náms í fiskeldi sem skráð var í gagnagrunninn þessi ár. Fyrir 2013 er aðsókn í þennan starfsgreinaflokk fyrst og fremst vegna umsókna um skipstjórn, en þeim fækkaði upp úr 2010.

Í nokkrum starfsgreinaflokkum dró úr umsóknum á tímabilinu (sjá mynd 5). Í hönnunar- og handverksgreinum sóttu að meðaltali 330 nemendur um nám í þessu greinum í upphafi tímabilsins en í lok þess var meðaltalið um 160. Þessi greinaflokkur er samsettur úr mörgum frekar fámennum greinum en fækkunin er í þeim öllum og má sjá það sérstaklega í fatatækni, klæðskurði, kjólasaumi og tækniteiknun. Nám í skrifstofu- og verslunargreinum hefur ekki verið fjölmennt en ljóst er að upp úr 2015 dregur mjög úr aðsókn í þessar greinar, líklega vegna þess að ekki er boðið upp á starfsnám á 3. hæfniprepi í þessum greinum eftir það. Á síðustu fjórum árum hefur verið einhver aðsókn í verslunarnám en engin í aðrar námsbrautir sem fyrir þann tíma flokkuðust í þennan greinaflokk. Líkleg ástæða er að þetta nám hafi mikið til færst yfir í bóknám til stúdentsprófs. Algengt er í dag að framhaldsskólar bjóði upp á viðskiptabrautir eða viðskipta- og hagfræðibrautir til stúdentsprófs og það nám er ekki flokkað sem starfsnám.

Mynd 5

Fjöldi umsókna eftir árum í starfsgreinaflokkum þar sem fjöldi umsókna hefur dregist saman á tímabilinu. Aðeins er sýnd aðsókn í nám sem lýkur á 3. hæfniprepi.

Aðsókn í snyrtigreinar hefur dregist saman á tímabilinu, var að meðaltali 460 umsóknir á ári fram til 2015 en um 260 að meðaltali eftir það. Þegar nánar er skoðað kemur á daginn að þessi samdráttur í umsóknum er aðallega vegna fækkunar í hársnyrtiið, en aðsókn í snyrtifræði virðist vera nokkuð jöfn á tímabilinu. Ekki er augljóst af hverju dregið hefur úr aðsókn í hársnyrtiið en nokkrir hlutir gætu hafa haft áhrif. Til dæmis var Iðnskólinn í Hafnarfirði felldur inn í Tækniskólann árið 2015 og hársnyrtibrautirnar sameinaðar svo að plássum í hársnyrtinámi á höfuðborgarsvæðinu fækkaði. Að auki var lengi erfitt að komast á samning í hársnyrtiið, sem varð til þess að nemar gátu ekki útskrifast á réttum tíma eða hurfu frá námi. Mögulega hafa sögur um hversu erfitt væri að komast á samning haft áhrif á aðsókn. Nú eru skólar ábyrgir fyrir því að koma nemum á samning í iðngreinum (reglugerð um vinnustaðanám nr. 180/2021) og það gæti haft áhrif á þróun aðsóknar. Einnig ber að nefna að nokkrir litlir einkaskólar hafa starfað á tímabilinu í snyrtigreinum og starfar einn þeirra, Háarakademían, enn. Umsóknir í þá skóla eru ekki inni í þessum tölum en ættu ekki að hafa áhrif á heildarmyndina.

Aðsókn í upplýsinga- og fjölmiðlagreinar hefur einnig dregist saman á tímabilinu, úr um 300 umsóknum á ári fram til 2015 í um 120 á ári eftir það. Aðsókn hefur dregist saman í flestum starfsgreinum í þessum flokki en gróflega má flokka þær annars vegar í starfsgreinar sem ekki leiða til réttinda eða vel skilgreindra starfa og hins vegar löggiltar iðngreinar. Í fyrri flokkinn falla bókasafnstækni, margmiðlun og fjölmiðlatækni, en ekki er lengur boðið upp á nám í bókasafns- og fjölmiðlatækni á framhaldsskólastigi og útskýrir það sennilega fækkunina. Eins er hugtakið margmiðlun er ekki lengur notað. Í síðari flokknum eru löggiltar iðngreinar (svo sem bókband, ljósmyndun og grafísk miðlun) en nám í þeim er enn í boði. Dregið hefur töluvert úr aðsókn í þessar greinar, sem sést best á því að umsóknir um grunnnám upplýsinga- og fjölmiðlagreina (undanfari sérhæfingar í löggiltar iðngreinar á þessu sviði) voru um 180 að meðaltali fram til 2015 en aðeins 80 eftir það. Nokkrar ástæður eru líklegar, svo sem framþróun í upplýsingatækni og að tengt nám sem fer fram í Listaháskóla Íslands dragi frekar til sín nemendur eftir stúdentspróf sem ekki voru tilbúnir að velja þetta nám í framhaldsskóla. Einnig hefur starfsvettvangur greinanna breyst mikið, til dæmis hefur styr staðið um löggildingu ljósmyndunar og dregið hefur jafnt og þétt úr prentun bóka hér innanlands þannig að aðeins að meðaltali 16%–17% eru prentuð á Íslandi (Alþýðusamband Íslands, 2023; Samtök iðnaðarins, 2021b). Óneitanlega hlýtur það að hafa áhrif á atvinnuhorfur þeirra sem íhuga þetta nám.

Á heildina litið er ljóst að aðsókn í starfsnám er mismikil eftir greinaflokkum og í þróun aðsóknar má sjá mismunandi áhrif stöðu í atvinnulífinu, utanaðkomandi áhrifaþátta í samfélaginu og þróunar menntakerfisins.

UMRÆÐUR

Markmið greinarinnar var að skoða þróun aðsóknar í starfsnám í framhaldsskóla síðustu tvo áratugina, eftir flokkum starfsgreina, og athuga hvort hægt væri að greina annaðhvort almenna eða sértæka þætti sem hafa haft áhrif á aðsókn.

Svo hægt sé að skoða aðsókn í starfsnám og ræða hvernig og hvort hægt er að efla það er mikilvægt að það sé skýrt til hvers er verið að vísa. Hér var gengið út frá skil-

greiningu Gestis Guðmundssonar (1993), að starfsnám miði beint að undirbúningi fyrir ákveðin störf á vinnumarkaði, óháð því hvort námið leiðir til formlegra réttinda eða hvort það er verklegt eða bóklegt. Til að skilgreina nánar hvaða námsbrautir tilheyra starfsnámi var kannað hvernig starfsnám er skilgreint og flokkað í aðalnámskrá framhaldsskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012), ISCED-flokkunarkerfinu (Hagstofa Íslands, 2008) og stjórnýslu starfsmenntunar (reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009). Valið var að nota skilgreiningar á starfsgreinaráðum, bæði til að ákvarða hvaða námsbrautir teljast vera starfsnám og flokka þær saman. Þær skilgreining voru taldar ná best utan um almennan skilning á því hvað telst vera starfsmenntun á Íslandi.

Stærstur hluti umsókna um framhaldsskóla árin 2006 til 2024 var um bóknað og var nokkuð stöðugur á tímabilinu. Fjöldi umsókna í starfsnám var breytilegri, óx í upphafi tímabilsins, minnkaði um miðbik tímabilsins, en hefur aukist aftur eftir 2018. Athygli vakti að umsóknum um undirbúningsnám fækkaði mikið á tímabilinu og má ætla að einhver hluti þeirra nemenda sem áður hefði verið beint í undirbúningsnám fari nú í starfsnám. Ljóst er þó að aðsókn í starfsnám hefur aukist, og sérstaklega strax eftir grunnskóla, þó svo að meirihlutinn velji enn bóknað. Nemendur sem sækja um nám í framhaldsskóla þremur árum eftir útskrift úr grunnskóla eða seinna hafa alltaf frekar valið starfsnám, en þó síður um miðbik tímabilsins þar sem umsóknum þessa hóps um starfsnám fækkaði. Þetta gefur til kynna að forsendur námsvals þeirra sem koma beint úr grunnskóla og þeirra sem snúa aftur í framhaldsskóla eftir hlé eða annað nám séu ólíkar og í aðgerðum til að efla starfsnám verði að taka mið af því. Mikilvægt er að greina síðan í hvaða starfsgreinar nemendur sækja beint úr grunnskóla, en sú greining var of umfangsmikil fyrir þessa grein. Ekki má heldur gleyma að sá hópur sem velur starfsnám síðar er mikilvægur og þarf að skoða sérstaklega þegar leitað er leiða til að fjölga nemendum í starfsnámi.

Rannsóknarspurningarnar sneru að þróun aðsóknar í ólíka greinaflokka starfsnáms á tímabilinu 2006 til 2024, einkennum þessarar þróunar og hvort hægt væri að greina þætti sem hefðu haft áhrif á þessa þróun, bæði almenna og sértæka. Niðurstöðurnar sýna í grófum dráttum öll þau mynstur þróunar sem hugsast getur: (1) aðsókn eykst, (2) aðsókn stendur í stað og (3) aðsókn minnkar yfir tímabilið.

Í þeim þremur starfsgreinaflokkum þar sem aðsókn hefur aukist á tímabilinu, og sérstaklega undanfarin ár, má greina áhrif uppgangs í atvinnulífínu. Áhrif atvinnulífsins og eftirspurnar eftir starfsfólki má því sjá í aðsókn í þessa greinaflokka. Í einhverjum tilvikum kemur það sennilega til vegna þess að fólk fær störf á þessum vettvangi og leitar sér svo menntunar, en fjölgun umsókna nemenda beint úr grunnskóla sýnir líka að umræða um eftirspurn og möguleika bæði á störfum og samningsplássum hefur að öllum líkindum áhrif. Mikilvægt er að skoða nánar forsendur námsvals þessara nemenda til að hægt sé að álykta hvort og þá hvernig mætti helst auka aðsókn þessa hóps í aðrar starfsgreinar.

Athygli vekur að aukna aðsókn má helst greina í starfsgreinaflokkum þar sem karlar hafa hingað til verið í meirihluta (rafiðngreinar og bygginga- og mannvirkjagreinar) en minnkandi aðsókn sást í greinar þar sem konur hafa verið í meirihluta (snyrtigreinar og heilbrigðis-, félags- og uppeldisgreinar). Það er ekki spurning að kynjahlutfall og staðalímyndir starfsgreina hafa áhrif á aðsókn (sjá til dæmis Guðbjörgu T. Vilhjálmssdóttur og Guðmund B. Arnkelsson, 2005; UNESCO, 2020), en greina þyrfti sérstaklega hvernig þróun aðsóknar í starfsnám hefur verið á síðustu árum út frá kynjasjónarmiðum.

Í þeim starfsgreinaflokkum þar sem aðsókn hélst nokkuð stöðug yfir tímabilið mátti þó greina hreyfingar sem þyrfti að skoða nánar. Til dæmis hefur umsóknum í heilbrigðis-, félags- og uppeldisgreinar fækkað síðustu ár og ekki er ljóst hvort um ræðir minni áhuga eða tilfærslu náms upp á háskólastig. Einnig má sjá tímabundin áhrif þegar nám er í boði í afmarkaðan tíma. Þannig má greina áhrif á aðsókn vegna kerfislægra þátta í menntakerfinu frekar en einhvers sem kemur til vegna breytinga eða áhrifa sem tengjast atvinnugreininni sjálfri.

Í starfsgreinaflokkum þar sem aðsókn hafði minnkað mátti einnig greina kerfislæg áhrif, eins og að námsbrautir færðust úr því að teljast starfsnám yfir í bóknám (til dæmis verslunargreinar). En einnig mátti greina áhrif sem líklega koma til fyrir samspil stöðu atvinnulífs og skólasamfélagsins, eins og í bæði hársnyrtiiðn og upplýsinga- og fjölmiðlagreinum. Þar má greina áhrif þróunar náms og atvinnugreinar, sem getur haft áhrif á til dæmis framboð á samningsplássum (hársnyrtiiðn) eða atvinnumöguleika (grafísk miðlun og bókbönd). Það má þó ætla að þegar framhaldsskólar voru gerðir ábyrgir fyrir vinnustaðanámi árið 2021 hafi áhrif skorts á samningsplássum mildast, þar sem það varð ólíklegra að nemendur hyrfu frá námi vegna þessa.

Þannig var hægt að sjá ólík mynstur aðsóknar í starfsgreinaflokkum, en einnig mátti sjá sömu þróun (til dæmis fækkun umsókna) sem líklega er vegna ólíkra áhrifaþátta. Á heildina sýnir þessi greining að aðsókn í starfsnám á framhaldsskólastigi stjórnast af flóknu samspili ólíkra þátta, bæði í atvinnulífinu og skólakerfinu. Staðan í atvinnulífinu og eftirspurn eftir starfsfólki skiptir miklu máli, nefna má sem dæmi breytingar í prentiðnaði og uppbyggingu ferðaþjónustunnar á Íslandi, og einnig má greina áhrif efnahagshrunsins í aðsóknartölum ákveðinna greina.

Þróun námsgreina og námstækifæri bæði á framhaldsskólastigi og háskólastigi skipta líka máli. Aukinn fjölbreytileiki í bóknámsbrautum í framhaldsskólum (sjá Maríu Jónasdóttur o.fl., 2025), sem kom til vegna breytinga á lögum um framhaldsskóla (nr. 92/2008) og nýrrar aðalnámskrár framhaldsskóla (Mennta- og menningarmálaráðuneyti, 2012), er einnig líklegur áhrifaþáttur. Fjölbreyttari bóknámsbrautir keppa um athygli og áhuga nemenda. Aukið námsframboð á háskólastigi getur einnig haft áhrif, bæði með því að sérhæft nám á framhaldsskólastigi er flutt upp á háskólastig, en einnig með því að háskólar fara að bjóða upp á nám sem sérstaklega er ætlað nemendum sem lokið hafa tilteknu starfsnámi. Í fyrra tilvikinu ætti umsóknum að fækka í starfsnám á framhaldsskólastiginu en frekar að fjölga í því síðara.

Í niðurstöðum má greina hreyfingar á aðsókn upp úr 2015, sérstaklega í greinaflokkum þar sem aðsókn hefur breyst yfir tímabilið, sem líklega má rekja til fyrrgreindra breytinga á umgjörð framhaldsskólans. Þarna fengu skólarnir aukið vald yfir námsframboði og uppbyggingu námsbrauta, og má leiða líkur að því að þessi sveigjanleiki hafi gert námsframboð í heildina næmara fyrir ýmsum áhrifum, bæði í atvinnulífinu og menntakerfinu.

Skoðun á þróun gefur til kynna að hægt sé að flokka áhrifaþætti í þrennt: (1) Breytingar á atvinnugrein (sértæk áhrif á starfsgrein) eða vinnumarkaði (almenn áhrif, til dæmis efnahagshrun eða COVID-19). (2) Samfélagsleg umræða um starfsnám og atvinnumöguleika, til dæmis um eftirspurn eftir fólki eða skort á plássum í vinnustaðanámi. Sú umræða gæti bæði tengst einstökum greinum eða fjallað almennt um starfsnám. (3) Áhrifaþættir

tengdir skipulagi menntakerfisins. Hér má nefna almenna þætti, svo sem bóknámsrek, laga- og reglugerðarbreytingar á umgjörð framhaldsskólans og stækkun háskólastigsins. En einnig geta þetta verið sértækir þættir sem tengjast þróun námsgreinarinnar, svo sem sameiningu skóla og því þegar nýtt starfsnám er sett á fót vegna þróunar atvinnulífs eða nær ekki fótfestu og hættir.

Taka þarf fram að ýmsar takmarkanir eru á þeirri greiningu sem hér hefur verið gerð og þeim mælikvarða sem er notaður. Starfsnám er ekki bara fjölbreytt í heild, heldur geta einstaka starfsgreinaflokkar verið mjög ólíkir innbyrðis. Innan þeirra gætu því verið ólík aðsóknarmynstur sem ekki sjást hér. Greiningin tekur bara til fjölda umsókna um nám en segir ekkert til um hversu margir skrást í námið eða brautskrást á endanum. Því er hér aðeins um að ræða ákveðna vísbendingu um áhuga á starfsnámi á tilteknum tíma. Eins getur sá áhugi sem verður til þess að nemandi sækir um nám komið til af ólíkum ástæðum og mikilvægt er að skoða forsendur námsvals nemenda almennt og í starfsnámi sérstaklega. Einnig verður að minna á að gögnin eru annmörkum háð, eins og lýst var í kafla um aðferð. Greining á þróun aðsóknar í starfsgreinaflokkum var því fyrst og fremst ætluð til að draga upp heildarmynd og gefa gróflega til kynna hvaða áhrifaþætti mætti greina.

Eins og getið var í upphafi hefur það lengi verið vilji íslenskra menntayfirvalda að efla starfsnám á framhaldsskólastigi. Spurt er í titli greinarinnar hvort hægt sé að efla starfsnám og er svarið við spurningunni „já, mögulega“, en með fyrirvara um að nauðsynlegt sé að huga að því hvað átt er við með starfsnámi og horfa verði til þeirra áhrifaþátta sem hér hafa verið greindir. Það er ljóst að í öllum áætlunum um að efla starfsmenntun og fjölga þeim sem velja starfsnám í framhaldsskóla verður að taka tillit til þess hversu fjölbreytt starfsnám er innbyrðis. Ytri þættir tengdir atvinnulífinu geta vegið þungt í að skapa jákvæðar eða neikvæðar aðstæður fyrir ólíkar starfsgreinar. Það er spurning hvort aðgerðir til að fjölga nemendum í starfsnámi þurfi að miða sérstaklega að tilteknum starfsgreinum eða starfsgreinaflokkum, og þá tilteknum nemendahópum, til að ná árangri. Aukinn áhugi yngri hóps nemenda á starfsnámi á síðustu árum er mjög jákvæður, en sá áhugi er afmarkaður við tilteknar greinar og virðist nátengdur stöðu atvinnulífsins. Ekki er víst að þessi áhugi myndi færast yfir á aðrar starfsgreinar ef til dæmis drægi úr umsvifum byggingagreina. Eins geta breytingar á menntakerfinu haft ófyrirséðar afleiðingar og ólíkir þættir unnið saman að því að letja nemendur til starfsnáms. Bóknámsáhersla, aukin fjölbreytni og fjöldi bóknámsbrauta og stækkun háskólastigsins skiptir einnig máli og mætti því spyrja hvort einhver hluti starfsnáms ætti heima á háskólastigi.

Það er ljóst að ekki er einfalt að efla starfsmenntun, hvorki þegar horft er til allra þeirra þátta sem hér hafa verið nefndir né þegar tekið er tillit til þess bóknámsreks sem hefur einkennt menntakerfið á Íslandi undanfarna áratugi (Jón Torfi Jónasson, 2003, 2004). Mikilvægt er að menntayfirvöld setji ekki fram óljós og almenn fyrirheit um að efla starfsnám heldur leggi áherslu á raunhæfa nálgun í þessum málaflokki byggða á bæði heildstæðri sýn og vitund um flækjustig kerfisins og fjölbreytni starfsgreina.

HEIMILDIR

- Aarkrog, V. (2020). The standing and status of vocational education and training in Denmark. *Journal of Vocational Education & Training*, 72(2), 170–188. <https://doi.org/10.1080/13636820.2020.1717586>
- Alþýðusamband Íslands. (2023, 19. desember). *83,3% bókatitla prentaðir erlendis*. Vinnan. <https://vinnan.is/833-bokatitla-prentadir-erlendis/>
- Atvinnuvegaráðuneytið. (2022, 4. janúar). *Staða íslenskrar ferðapjónustu þokkaleg í árslok 2021*. <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2022/01/04/Stada-islenskrar-ferdathjonustu-thokkaleg-i-arslok-2021-Vidspyrnuadgerdir-nema-31-ma.-kr.-og-hafa-skipt-skopum-/>
- Billett, S. (2014). The standing of vocational education: Sources of its societal esteem and implications for its enactment. *Journal of Vocational Education & Training*, 66(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13636820.2013.867525>
- Cedefop. (2014). *Attractiveness of initial vocational education and training: Identifying what matters*. Publications Office of the European Union. <https://www.cedefop.europa.eu/en/publications/5539>
- Elsa Eiríksdóttir. (2022). Áskoranir starfsmenntunar: Aðgengi starfsmenntanema að háskólanámi. *Sérřit Netlu 2022 – Framtíð og tilgangur menntunar, til heiðurs Jóni Torfa Jónassyni, prófessor emeritus*. <https://doi.org/10.24270/serritnetla.2022.79>
- Elsa Eiríksdóttir. (2023). Choosing vocational education: Reasons and rationale of recently graduated journeymen in Iceland. Í L. Herrera, M. Teräs, P. Gougoulakis og J. Kontio (ritstjórar), *Learning teaching and policy making in VET* (bls. 225–257). Atlas Förlag.
- Elsa Eiríksdóttir, Guðrún Ragnarsdóttir og Jón Torfi Jónasson. (2018). Þversagnir og kerfisvillur? Kortlagning á ólíkri stöðu bóknáms- og starfsnámsbrauta á framhaldsskólastigi. *Sérřit Netlu 2018 – Framhaldsskólinn í brennidepli*. <https://doi.org/10.24270/serritnetla.2019.7>
- Elsa Eiríksdóttir og Sæberg Sigurðsson. (2023). Starfsnám eða bóknám: Aðsókn nemenda og þróun framhaldsskólastigsins. *Skólaþræðir – Tímarit samtaka áhugafólks um skólaþróun*. <https://skolathraedir.is/2023/07/03/starfsnam-eda-boknam/>
- Ferðamálastofa. (e.d.). *Ferðapjónusta í tölum*. <https://www.ferdamalastofa.is/is/gogn/ferdtjonusta-i-tolum>
- Félag heilbrigðisgagnafræðinga. (2019, 27. febrúar). *Heilbrigðisgagnafræði – Nýtt fagháskólanám við HÍ*. <https://www.hgf.is/frettir/stok-frett/2019/02/27/Heilbrigdisgagnafrædi/>
- Gerður G. Óskarsdóttir. (2000). *Frá skóla til atvinnulífs: Rannsóknir á tengslum menntunar og starfs*. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands; Háskólaútgáfan.
- Gestur Guðmundsson. (1993). *Þróun starfsmenntunar á framhaldsskólastigi*. Menntamálaráðuneytið; Sammennt.
- Guðbjörg T. Vilhjálmsdóttir og Guðmundur B. Arnkelsson. (2005). Kynjamunur í hugrænni kortlagningu starfa. *Uppeldi og menntun*, 14(2), 57–69. <https://timarit.is/gegnir/991002440579706886>
- Gylfi Magnússon. (2023, 18. maí). *Bókvit, skólar og húsnæði þeirra*. Heimildin. <https://heimildin.is/grein/17823/bokvit-skolar-og-husnaedi-theirra/>

- Hagstofa Íslands. (e.d.). *Mannfjöldi eftir kyni og aldri 1841–2025*. Talnagrunnur. https://px.hagstofa.is/pxis/pxweb/is/lbuar/lbuar__mannfjoldi__1_yfirlit__Yfirlit_mannfjolda/MAN00101.px/table/tableViewLayout2/
- Hagstofa Íslands. (2008). *ÍSNAÐ: Íslensk náms- og menntunarflokkun*.
- Hagstofa Íslands. (2018, 9. apríl). *Nýnemum fækkar í starfsnámi á framhaldsskólastigi*. <https://hagstofa.is/utgafur/frettasafn/menntun/nynemar-a-framhaldsskolestigi-1997-2016/>
- Hagstofa Íslands. (2024). *Framhaldsskólastig – Talnaefni*. <https://hagstofa.is/talnaefni/samfelag/menntun/framhaldsskolastig/>
- Hagstofa Íslands. (2025, 12. mars). *Hluttur ferðapjónustu í landsframleiðslu var 8,7% árið 2024*. <https://hagstofa.is/utgafur/frettasafn/thjodhagsreikningar/hluti-ferdathjonustu-i-landsframleidslu-2024/>
- Harwood, J. (2010). Understanding academic drift: On the institutional dynamics of higher technical and professional education. *Minerva*, 48, 413–427. <https://doi.org/10.1007/s11024-010-9156-9>
- Háskóli Íslands. (e.d.). *Starfsnám*. https://hi.is/felagsvisindasvid_stjornmalafraedideild/starfsnam
- Háskólinn á Akureyri. (e.d.). *Vettvangsnám*. <https://www.unak.is/is/haskolinn/fraedavid-og-deildir/hug-og-felagsvisindasvid/kennaradeild/vettvangsnam>
- Háskólinn í Reykjavík. (e.d.). *Starfsnám*. <https://www.ru.is/namid/val-a-nami/starfsnam>
- Jón Agnar Ólason. (2021, 20. júní). *Fimmfalt fleiri útskrifast úr háskóla en iðnnámi*. Ríkisútvarpið. <https://www.ruv.is/frettir/innlent/2021-06-20-fimmfalt-fleiri-utskrifastur-haskola-en-idnnami>
- Jón Torfi Jónasson. (1992). Vöxtur menntunar á Íslandi og tengsl hennar við atvinnulíf. Í *Menntun og atvinnulíf* (bls. 54–83). Sammennt. <https://hdl.handle.net/1946/14051>
- Jón Torfi Jónasson. (1995). Baráttan á milli bóknáms og starfsmenntunar á framhaldsskólastigi. Í Friðrik H. Jónsson (ritstjóri), *Rannsóknir í félagsvísindum* (bls. 277–285). Félagsvísindastofnun HÍ; Háskólaútgáfan. <https://uni.hi.is/jtj/files/2020/03/Bar%C3%A1ttan-milli-b%C3%B3kn%C3%A1ms-og-starfsmenntunar-%C3%A1-framhaldssk%C3%B3lastigi.pdf>
- Jón Torfi Jónasson. (2003). Does the state expand schooling? A study based on five Nordic countries. *Comparative Education Review*, 47(2), 160–183. <https://doi.org/10.1086/376541>
- Jón Torfi Jónasson. (2004). What determines the expansion of higher education? Credentialism, academic drift and the growth of education. Í Ingjaldur Hannibalsson (ritstjóri), *Rannsóknir í félagsvísindum V, Viðskipta- og hagfræðideild* (bls. 275–290). Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands; Háskólaútgáfan.
- Jón Torfi Jónasson og Gunnhildur Óskarsdóttir. (2016). Iceland: Educational structure and development. Í T. Sprague (ritstjóri), *Education in non-EU countries in Western and Southern Europe* (bls. 11–36). Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781474243230.ch-001>
- Jørgensen, C. H. (2022). Social inclusion and equality in access: Comparing vocational education in Sweden and Denmark. Í A. Rasmussen og M. Dovemark (ritstjórar),

- Governance and choice of upper secondary education in the Nordic countries* (bls. 39–56). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-08049-4_3
- Lasonen, J. og Young, M. (ritstjórar). (1998). *Strategies for achieving parity of esteem in European upper secondary education*. Institute for Educational Research, University of Jyväskylä.
- Lilja Alfreðsdóttir. (2020). *Stórsókn í menntamálum í verki*. Mennta- og barnamálaráðuneytið. <https://www.stjornarradid.is/raduneyti/mennta-og-barnamalaraduneytid/fyrri-radherrar/stok-raeda-fyrrum-radherra/2020/06/23/Storsokn-i-menntamalum-i-verki/>
- Lög um framhaldsskóla nr. 92/2008.
- Lög um heilbrigðisstarfsmenn nr. 34/2012.
- María Jónasdóttir, Elsa Eiríksdóttir og Guðrún Ragnarsdóttir. (2025). Policy confluences, curricular changes and access to academic knowledge: Mapping the structure and content of the Icelandic upper secondary academic curriculum. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*. <https://doi.org/10.1080/20020317.2025.2507986>
- Mennta- og barnamálaráðuneytið. (2022a). *Skýrsla starfshóps um innritun í starfsnám á haustönn 2022: Tillögur um aðgerðir*. <https://www.stjornarradid.is/library/01--Fretta-tengt---myndir-og-skrar/MRN/Sk%c3%bdrsla%20starfsh%c3%b3ps%20um%20innritun%20c3%ad%20starfsn%c3%a1m%20c3%a1%20haust%c3%b6nn.pdf>
- Mennta- og barnamálaráðuneytið. (2022b, 8. nóvember). *Aðgerðir til að fjölga nemum í starfsnámi*. <https://www.stjornarradid.is/efst-a-baugi/frettir/stok-frett/2022/11/08/Adgerdir-til-ad-fjolga-nemum-i-starfsnami/>
- Mennta- og barnamálaráðuneytið. (2023). *Greinargerð um húsnæðisþörf í framhaldsskólum 2023–2033*. <https://www.stjornarradid.is/library/01--Frettatengt---myndir-og-skrar/MRN/greinargerd-husnaedistharfir-framhaldsskola-MRN-020323.pdf>
- Mennta- og menningarmálaráðuneyti. (2012). *Aðalnámskrá framhaldsskóla: Almennur hluti*.
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2013). *OECDreview: Skills beyond school. National background report for Iceland*. https://menntavisindastofnun.hi.is/files/2022-03/OECDReview_SkillsBeyondSchool_Iceland_2013.pdf
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2014). *Hvítbók um umbætur í menntun*. https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/frettir/hvitbik_umbætur_i_menntun.pdf
- Mennta- og menningarmálaráðuneytið. (2015). *Aðgerðaráætlun: Starfsmenntun*. <https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/hvitbokargogn/s2.-adgerdaraetlun-um-starfsmenntun.pdf>
- Miðstöð menntunar og skólaþjónustu. (e.d.-a). *Framhaldsskólar: Þjónusta*. <https://vef-safn.is/is/20250107184659/https://mms.is/framhaldsskolar-thjonusta>
- Miðstöð menntunar og skólaþjónustu. (e.d.-b). *Staðfestar námsbrautalýsingar*. <https://mms.is/stadfestar-namsbrautalysingar>
- Morphew, C. C. (2000). Institutional diversity, program acquisition and faculty members: Examining academic drift at a new level. *Higher Education Policy*, 13(1), 55–77. [https://doi.org/10.1016/S0952-8733\(99\)00028-8](https://doi.org/10.1016/S0952-8733(99)00028-8)

- Nylund, M., Rosvall, P.-Å., Elsa Eiríksdóttir, Holm, A.-S., Isopahkala-Bouret, U., Niemi, A.-M. og Guðrún Ragnarsdóttir. (2018). The academic-vocational divide in three Nordic countries: Implications for social class and gender. *Education Inquiry*, 9(1), 97–121. <https://doi.org/10.1080/20004508.2018.1424490>
- OECD. (1987). *Skýrsla um menntastefnu á Íslandi*. Menntamálaráðuneytið.
- OECD. (2023). *Spotlight on vocational education and training: Findings from Education at a glance 2023*. <https://doi.org/10.1787/acff263d-en>
- Reglugerð um löggiltar iðngreinar nr. 940/1999.
- Reglugerð um skipan og störf starfsgreinaráða nr. 711/2009.
- Reglugerð um vinnustaðanám nr. 180/2021.
- Ríkisendurskoðun. (2017). *Starfsmenntun á framhaldsskólastigi: Skipulag og stjórnýsla*. https://menntavisindastofnun.hi.is/files/2022-02/Rikisendurskodun_Starfsmenntun_a_framhaldsskolastigi_2017.pdf
- Samtök iðnaðarins. (2021a, 1. júlí). *Bregðast verður við auknum áhuga á iðn- og starfsmenntun*. <https://www.si.is/frettasafn/bregdast-verdur-vid-auknum-ahuga-a-idn-og-starfsmenntun>
- Samtök iðnaðarins. (2021b, 21. desember). *Færri bókatitlar prentaðir hér á landi í ár*. <https://www.si.is/frettasafn/faerri-bokatitlar-prentadir-her-a-landi-i-ar>
- Serafini, M. og Soares Marques, M. (2025). *What is new in IVET? Key pointers from statistics*. Cedefop. <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/what-new-ivet-key-pointers-statistics>
- Stjórnarráð Íslands. (e.d.). *Menntastefna til ársins 2030: Framúrskarandi menntun alla ævi*. <https://www.stjornarradid.is/verkefni/menntamal/menntastefna/>
- Stjórnarráð Íslands. (2015). *Númer námsbrautalýsinga framhaldsskóla*. https://www.stjornarradid.is/media/menntamalaraduneyti-media/media/frettir2015/namsbrauta__utgafunumer_250815.pdf
- Stjórnarráð Íslands. (2017, 30. nóvember). *Sáttmáli Framsóknarflokks, Sjálfstæðisflokks og Vinstri hreyfingarinnar – græns framboðs um ríkisstjórnarsamstarf og eflingu Alþingis*. <https://www.stjornarradid.is/rikisstjorn/sogulegt-efni/um-rikisstjorn/2017/11/30/Sattmali-Framsoknarflokks-Sjalfstaedisflokks-og-Vinstrihreyfingarinnar-graens-frambods-um-rikisstjornarsamstarf-og-eflingu-Althingis/>
- Stjórnarráð Íslands. (2021, 28. nóvember). *Sáttmáli um ríkisstjórnarsamstarf 2021*. <https://www.stjornarradid.is/rikisstjorn/sogulegt-efni/um-rikisstjorn/2021/11/28/Sattmali-um-rikisstjornarsamstarf/>
- Stjórnarráð Íslands. (2024). *Stefnuyfirlýsing ríkisstjórnar Samfylkingar, Viðreisnar og Flokks fólksins 2024*. <https://www.stjornarradid.is/rikisstjorn/stjornarsattmali/>
- UNESCO. (2020). *Boosting gender equality in science and technology: A challenge for TVET programmes and careers*. https://unevoc.unesco.org/pub/boosting_gender_equality_in_science_and_technology.pdf
- Pingskjal nr. 310/2020–2021. Tillaga til þingsályktunar um menntastefnu fyrir árin 2020–2030. <https://www.althingi.is/altext/151/s/0310.html>
- Pingskjal nr. 898/2020–2021. Frumvarp til laga um breytingu á lögum um háskóla, nr. 63/2006, og lögum um opinbera háskóla, nr. 85/2008 (aðgangsskilyrði). <https://www.althingi.is/altext/151/s/0898.html>

Þorvarður Pálsson. (2021, 13. maí). Aukin aðsókn í iðnnám af rakstur kynningarstarfs. *Fréttablaðið*, 21(93), bls. 1. [https://timarit.is/page/7486023?iabr=on#page/n0/mode/2up/search/Aukin%20a%C3%B0s%C3%B3kn%20%C3%AD%20i%C3%B0nn%C3%A1m%20afrakstur%20kynningarstarfs.%20\(13.05.2021\).%20%C3%9Eorvar%C3%B0ur%20P%C3%A1lsson%E2%80%A6](https://timarit.is/page/7486023?iabr=on#page/n0/mode/2up/search/Aukin%20a%C3%B0s%C3%B3kn%20%C3%AD%20i%C3%B0nn%C3%A1m%20afrakstur%20kynningarstarfs.%20(13.05.2021).%20%C3%9Eorvar%C3%B0ur%20P%C3%A1lsson%E2%80%A6)

Greinin barst tímaritinu 24. júní 2025 og var samþykkt til birtingar 8. október 2025.

UM HÖFUNDINN

Elsa Eiríksdóttir (elsae@hi.is) er prófessor á Menntavísindasviði Háskóla Íslands. Hún lauk BA-prófi í sálfræði frá Háskóla Íslands 1999 og meistara- og doktorsprófi í verkfræðilegri sálfræði frá Georgia Institute of Technology 2007 og 2011. Rannsóknir hennar hafa snúið að verk- og starfsmenntun, framhaldsskólastiginu, hugrænni námssálarfræði, þróun kunnáttu og yfirfærslu þekkingar. <https://orcid.org/0000-0001-8606-4256>

CAN INTEREST IN VOCATIONAL EDUCATION BE STIMULATED? APPLICATIONS TO VOCATIONAL EDUCATION PROGRAMS AT UPPER SECONDARY LEVEL 2006–2024

ABSTRACT

This article examines the development of application patterns in vocational education and training (VET) at the upper secondary level in Iceland between 2006 and 2024. Despite long-standing policy goals to strengthen VET and increase participation, the proportion of students enrolling in vocational programmes has remained relatively low compared to academic programmes and in international comparison. While public discourse often frames vocational education as a unified concept, this paper challenges that assumption by analysing enrolment trends across different occupational fields and sectors, using application data from the national upper secondary school admission system and classifications provided by Icelandic sectoral councils.

The study is based on a comprehensive dataset encompassing all applications to Icelandic upper secondary schools from 2006 to 2024, categorized by programme type, occupational field, and applicant characteristics. By linking application records to recognized vocational fields, the analysis distinguishes general trends in vocational education from field-specific developments and identifies which areas have seen growth, stagnation, or decline in student interest.

Findings reveal a complex and uneven pattern. Although the overall share of vocational applications increased slightly in recent years—rising from around 30–35% of all applica-

tions between 2006 and 2019 to about 40% from 2020 onwards—this change is largely driven by increased demand in a few specific sectors. The building and construction trades, for example, saw a notable rebound in applications after a post-financial-crisis slump, probably reflecting economic recovery and labour market needs. Similarly, modest growth occurred in electrical and culinary arts and hospitality programmes.

Conversely, other sectors experienced declining interest. Applications to information and media technology programmes, for instance, dropped significantly after 2015. The same applies to beauty-related fields such as hairdressing, as well as printing and graphical design. In some cases, this decline may be due to institutional changes, reduced availability of programmes, or perceptions of limited career prospects. In other cases, vocational education has been absorbed into academic programmes, complicating traditional distinctions between educational pathways.

Notably, the study highlights a demographic split in VET applications. Young people applying directly after compulsory education are more likely to choose academic programmes, although their share of vocational applications has increased modestly in recent years. Older applicants, those applying three years or more after lower secondary graduation, are disproportionately represented in vocational applications. This suggests differing motivational factors and life circumstances between student groups, which policymakers must consider in VET planning.

The article further discusses conceptual challenges in defining and measuring VET. National and international classifications (e.g., ISCED codes) do not always align with public or institutional perceptions. Some programmes that are vocational in content are not classified as such, and vice versa. Moreover, while policy documents often refer to vocational education as a coherent domain, the data show that it encompasses a highly diverse set of fields with different labour market connections and dynamics within the education system.

By disaggregating data by occupational sector, the article demonstrates that there is no single trajectory for vocational education. Efforts to “strengthen VET” must therefore be sensitive to these internal differences. Even if recent increases in applications by young people are a positive development, this is mainly due to a growth in a few sectors which seem mostly driven by labour market conditions. There is no reason to believe young people would increasingly apply for VET programmes in other sectors if the labour market conditions in these particular fields were to change. Therefore, treating VET as a monolithic category can obscure challenges and opportunities within individual fields. Also, efforts to stimulate applications to VET must take the conditions for different sectors and fields into account.

In conclusion, the article calls for more nuanced policy approaches that address the specific conditions of different vocational sectors. Rather than aiming for general expansion in VET participation, targeted investments in infrastructure, programme development, and image-building in key fields may yield better results. Importantly, improving the social status and perceived value of vocational education remains a central concern—especially among younger students, for whom academic pathways are still seen as the default and more prestigious choice. Understanding the heterogeneity within vocational

education is essential for designing policies that are not only symbolically supportive but also practically effective.

Keywords: vocational education and training, Upper secondary education, application patterns.

ABOUT THE AUTHOR

Elsa Eiríksdóttir (elsae@hi.is) is a professor at the University of Iceland, School of Education. She completed a BA degree in psychology at the University of Iceland in 1999 and a master's and a PhD in engineering psychology from Georgia Institute of Technology in 2007 and 2011, respectively. Her research interests include vocational education and training, upper secondary education, cognitive views of learning, skill acquisition, and transfer of learning. <https://orcid.org/0000-0001-8606-4256>